

Μνήμων

Τόμ. 29 (2008)

**Από την Ιστορία του Κόσμου στην Παγκόσμια
Ιστορία ή από τον Ηρόδοτο στη μεγάλη απόκλιση**

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΓΚΕΚΑΣ

doi: [10.12681/mnimon.12](https://doi.org/10.12681/mnimon.12)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΓΚΕΚΑΣ Α. (2011). Από την Ιστορία του Κόσμου στην Παγκόσμια Ιστορία ή από τον Ηρόδοτο στη μεγάλη απόκλιση. *Μνήμων*, 29, 243-274. <https://doi.org/10.12681/mnimon.12>

Προσεγγίσεις

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΓΚΕΚΑΣ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ Ή ΑΠΟ ΤΟΝ ΗΡΟΔΟΤΟ ΣΤΗ ΜΕΓΑΛΗ ΑΠΟΚΛΙΣΗ

Work local, think global

(Να δουλεύετε τοπικά, να σκέφτεστε παγκόσμια)

Patrick O'Brien

Μια νέα τάση πλανιέται πάνω από τις ιστορικές σπουδές. Όλο και περισσότεροι ιστορικοί σε πανεπιστήμια και ερευνητικά κέντρα του εξωτερικού αποφασίζουν να υπερβούν τα εθνικά ιστοριογραφικά όρια της εξειδίκευσής τους για να σκεφτούν και να γράψουν από μια δι-εθνική (transnational) ή παγκόσμια ('global'/'world') σκοπιά. Συνέδρια, άρθρα σε εξειδικευμένα επιστημονικά περιοδικά και βιβλία δηλώνουν ή θεωρείται ότι ανήκουν στη Νέα Ιστορία του Κόσμου (New World History) ή Παγκόσμια Ιστορία (Global History).¹ Το άρθρο που ακολουθεί συνοψίζει πρώτα την εξέλιξη της σχετικής ιστοριογραφίας και αποδομεί ευρωκεντρικές περιοδολογήσεις. Στη συνέχεια επικεντρώνεται στη συζήτηση για την απόκλιση του βιοτικού επιπέδου Ασίας και Ευρώπης και την ιστορία της παγκοσμιοποίησης, δίνει το παράδειγμα της μετάδοσης τεχνολογίας από την Ασία στην Ευρώπη και καταλήγει με κάποια σχόλια για τις συνέπειες και τάσεις αυτής της πρόσφατης ιστοριογραφικής εξέλιξης για την ερμηνεία της νεότερης ιστορίας. Παρά τη συχνή εναλλαγή των όρων

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον καθηγητή Σωκράτη Πετμεζά για την ενθάρρυσή του στη συγγραφή του κειμένου και τον καθηγητή Αντώνη Μόλχο που διάβασε το κείμενο. Οι ιδέες που ακολουθούν γεννήθηκαν μέσα από τη συμμετοχή στο ερευνητικό πρόγραμμα «Cotton Textiles as a Global Industry» (2005-06) στο London School of Economics, υπό τη διεύθυνση του Patrick O'Brien, και διαμορφώθηκαν κυρίως μέσα από το σεμινάριο «World History» στο Ευρωπαϊκό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο.

1. Δεν θα ήταν δυνατό να αναφερθούν όλα τα έργα, αν και αρκετά από αυτά επιλεκτικά σχολιάζονται στη συνέχεια. Ενδεικτικά, ας αναφερθούν τα πρόσφατα άρθρα ειδικών αφιερωμάτων: Raymond Grew, «Expanding Worlds of World History» και Michael Lang, «Globalization and Its History», *The Journal of Modern History* 78 (2006) 878-931· Patrick O'Brien, «Historiographical traditions and modern imperatives for the restoration of global history», *Journal of Global History* 1.1 (2006) 3-39.

transnational, global/world και πιο σπάνια universal, ως τονιστεί ότι υπάρχουν διαφορές μεταξύ τους, οι οποίες σε κάποιο βαθμό αναλύονται στη συνέχεια. Το άρθρο αναλύει κυρίως μελέτες οικονομικής ιστορίας, χωρίς αυτό να σημαίνει βέβαια ότι τέτοιες μελέτες είναι οι πιο κατάλληλες, είναι ωστόσο από τις πιο δημοφιλείς για όσους ιστορικούς πειραματίζονται με την τάση της (νέας) παγκόσμιας ιστορίας. Η δημοσίευση, στα τέλη του προηγούμενου αιώνα, έργων που γνώρισαν και γνωρίζουν μεγάλη εκδοτική επιτυχία έκανε ακόμα περισσότερο δημοφιλή την «επιστροφή» σε ιστορικές αναλύσεις που εκτείνονται γεωγραφικά σε όλη την υφήλιο και χρονολογικά καλύπτουν αιώνες ή και χιλιετίες ανθρώπινης ιστορίας.² Τέλος, η πρόσφατη μετάφραση στα ελληνικά και έκδοση κάποιων από τα βιβλία που αναφέρονται στη συνέχεια καθιστά μια συζήτηση περί παγκόσμιας ιστορίας επίκαιρη.³

Η ιστορία μιας Ιστορίας και ο «μύθος» του 1500 και της Ευρωπαϊκής ηγεμονίας

Στη διάρκεια του ψυχρού πολέμου, σε κάποια πανεπιστήμια των Ηνωμένων Πολιτειών ο λεγόμενος μέχρι πρόσφατα τρίτος κόσμος έγινε αντικείμενο έρευνας. Γλώσσα, οικονομία, κοινωνία, πολιτική, κουλτούρα και φυσικά ιστορία αποτέλεσαν αντικείμενα σπουδών και ονομάστηκαν Area Studies. Οι σπουδές αυτές στόχευαν στην κατανόηση εν δυνάμει («εχθρικών») προς τα συμφέροντα της πολιτικής των Η.Π.Α. περιοχών εν μέσω του ανταγωνισμού με τη σοβιετική («απειλή»). Στις παρυφές αυτού του πεδίου και κυρίως στο πανεπιστήμιο του Σικάγου τις δεκαετίες του 1950 και 1960 αναπτύχθηκε ένας χώρος μελέτης της ιστορίας στην πολύ μακρά διάρκεια και σε μεγάλη γεωγραφική έκταση. William McNeill, Marshall Hodgson, Lefteris Stavrianos και άλλοι, ανταποκρινόμενοι σε κάποιο βαθμό στις προκλήσεις της εποχής τους εν μέσω ψυχρού πολέμου και απο-αποικιοποίησης ξεπέρασαν εθνικά, γεωγραφικά και πολιτισμικά σύνορα, αναβιώνοντας ταυτόχρονα μια πολύ παλιά παράδοση, που για κάποιους ξεκινά από τον Ηρόδοτο και φτάνει μέχρι τις μέρες μας.

Η «σχολή» του Σικάγου επικεντρώθηκε στις δια-πολιτισμικές επαφές και ονόμασε το πεδίο μελέτης της World History (Ιστορία του Κόσμου). Αντικείμενο των ιστορικών ήταν έθνη, περιοχές, θρησκείες και πολιτισμοί εκτός από τον Ελληνοχριστιανικό και τον Δυτικοευρωπαϊκό, όπως ο Κινεζικός, ο Ινδικός, ο Ισλαμικός, ο Αφρικανικός και της προκολομβιανής Αμερικής. Το εμπόριο

2. Πρόκειται για το εξαιρετικό έργο, Jared Diamond, *Guns, germs, and steel: the fates of human societies*, Νέα Υόρκη, W.W. Norton & Co, 1997.

3. Βλ. David Landes, *Ο πλούτος και η φτώχεια των εθνών. Γιατί μερικά έθνη είναι τόσο πλούσια και μερικά τόσο φτωχά*, Αθήνα, Λιβάνης, 2005. Επίσης κάποια κεφάλαια ναυτιλιακής ιστορίας στο Τζελίνα Χαρλάυτη (επιμ.), *Ναυτιλία και Ιστορία, 16ος -20ός αιώνας*, Αθήνα, Στάχυ, 2000.

μεγάλων αποστάσεων, η διάδοση θρησκειών αλλά και επιδημιών, οι μεγάλες και αργόσυρτες μεταναστεύσεις αλλά και οι συγκρούσεις που έχουν καθορίσει την ιστορία της ανθρωπότητας αποτέλεσαν τα κυριότερα θέματα μελέτης. Συχνά στόχος ήταν η διερεύνηση των αιτιών και των χαρακτηριστικών που οδήγησαν στην «άνοδο» της Δύσης.⁴ Ακόμα κι όταν όμως κάποιοι ιστορικοί διατύπωναν με διεισδυτικότητα τα ερωτήματά τους και κατέληγαν σε συμπεράσματα που αναδείκνυαν τη βία ως τον καθοριστικό παράγοντα επιβολής εξουσίας, οι πολιτισμοί που κυρίευσε η Ευρώπη ήταν οι παθητικοί αποδέκτες μιας διαδικασίας που είχε ως κέντρο και αφετηρία πάντα τη «γηραιά» ήπειρο – άλλη μια φραστική ανακρίβεια.⁵ Συνοψισμένο στην έννοια των «συνδέσεων» (connections), το ερευνητικό πρόγραμμα του McNeill αναδεικνύει την αέναη επικοινωνία μεταξύ ανθρώπων από διαφορετικές ηπείρους και τις ρίζες της εδώ και αιώνες παλίνδρομης οικονομικής, κοινωνικής, πολιτικής, στρατιωτικής, θρησκευτικής, βιολογικής, τεχνολογικής και πολιτισμικής μεταφοράς.⁶ Η συμβολή του McNeill συνοψίζεται στο πρωτοποριακό από τη δεκαετία του 1960 έργο του *The Rise of the West* (Η άνοδος της Δύσης) και πιο πρόσφατα στο πολύπλοκο και επηρεασμένο από περιβαλλοντικές ανησυχίες και τις νέες τεχνολογίες *The Human Web* (Το ανθρώπινο δίκτυο). Το έργο του McNeill έχει μπολιάσει αμέτρητα τμήματα και προγράμματα ιστορικών σπουδών στις Η.Π.Α. σε επίπεδο όχι μόνο πανεπιστημιακής αλλά και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.⁷ Μια αντίστοιχη προσπάθεια στην Ελλάδα στα μέσα της δεκαετίας του 1980 από τον L. Stavrianos με το βιβλίο για την Α' Λυκείου «Ιστορία του ανθρώπινου γένους», γραμμένο στο πνεύμα της «σχολής» σκέψης του Σικάγου, τελείωσε άδοξα όταν το βιβλίο αποσύρθηκε από τα σχολεία το 1991 λόγω της αναφοράς στη θεωρία της εξέλιξης (περιορισμένης σε σχέση με το εύρος του βιβλίου) και των αντιδράσεων συντηρητικών-εκκλησιαστικών κύκλων που προκάλεσε η αναφορά αυτή.⁸

Στη δεκαετία του 1970 προσπάθειες σύλληψης του κόσμου ως ενιαίου συστήματος αποτυπώνονται και στη μνημειώδη δουλειά ιστορικών όπως ο

4. William H. McNeill, *The Rise of the West. A History of the Human Community*, Σικάγο, Chicago University Press, 1963.

5. William H. McNeill, *The Pursuit Of Power: Technology, Armed Forces and Society Since 1000 A.D.*, Σικάγο, Chicago University Press, 1983.

6. Για μια σύνοψη της ιστοριογραφικής συμβολής του βλ. William H. McNeill, «The rise of the West after twenty-five years», *Journal of World History* 1.1 (1990) 1-21.

7. Gilbert Allardyce, «Towards world history. American historians and the coming of the world history course», *Journal of World History* 1.1 (1990) 26-40.

8. Λ. Σταυριανός, *Ιστορία του ανθρώπινου γένους*, Α' Λυκείου, ΟΕΔΒ, 1984. Βλ. και L. Stavrianos, *Global History of Man*, Βοστώνη, Allyn & Bacon, 1966 και του ίδιου, *The World to 1500*, New Jersey, Englewood Cliffs, 1982.

Braudel και ο Wallerstein. Στην περίπτωση του πρώτου είναι σημαντική η εξέταση της διαδικασίας ανάδυσης της παγκόσμιας οικονομίας μέσω της μελέτης της οικονομίας αυτοκρατοριών της Ασίας (Οθωμανική, Περσική-Σαφαβιδών, Ινδική και Κινεζική), της Αφρικής (λιγότερο) και της Αμερικής (ελάχιστα) σε σχέση με την οικονομία της Ευρώπης.⁹ Η διαφοροποίηση από τον McNeill εντοπίζεται στην έννοια της λέξης κόσμος. Στο έργο του Braudel οι οικονομίες μελετώνται αυτόνομα και εξετάζεται η ανάδυση ενός παγκόσμιου συστήματος. Στην περίπτωση του Wallerstein, που σε κάποιο βαθμό ακολούθησε τα βήματα και τα συμπεράσματα του Braudel, το (ευρωπαϊκό) κέντρο της παγκόσμιας οικονομίας σταδιακά ενσωματώνει οικονομίες τόσο ισχυρές και διαχρονικές όσο αυτή της Ινδίας, αλλά και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που αποτελούν την περιφέρεια της ευρωπαϊκής οικονομίας-κέντρου. Ο Wallerstein καταδεικνύει πώς δημιουργήθηκε το σύστημα του εμπορευματικού καπιταλισμού όταν στον «Παλαιό» (ευρωπαϊκό) κόσμο προστέθηκε ο «Νέος». Ο κόσμος χωρίζεται σε τρεις περιοχές, το κέντρο, την περιφέρεια και την ημιπεριφέρεια και αρκετά πετυχημένα, δεδομένης της συζήτησης που προκάλεσε και που σε μικρό βαθμό προκαλεί ακόμα, το έργο του Wallerstein συνδύασε τη μαρξιστική θεωρία με την ιστοριογραφία του Νέου Κόσμου που έκανε άλματα τη δεκαετία του 1970 όταν διατυπώθηκε η θεωρία του κέντρου και της περιφέρειας.¹⁰

Οι σελίδες κριτικής, ειδικά στη θεωρία του κέντρου και της περιφέρειας, που έχουν γραφτεί δεν είναι δυνατό ή απαραίτητο να συνοψιστούν εδώ. Η πιο πρόσφατη ωστόσο κριτική στα παραπάνω σημεία-σταθμούς στην ιστοριογραφία είναι η εξής: για ποιο λόγο η Ευρώπη πρέπει να θεωρείται το κέντρο της παγκόσμιας οικονομίας, τουλάχιστον από το 1500 και εξής, και το 1500 (η «ανακάλυψη» του «νέου» κόσμου) το σημείο αφετηρίας της πρώιμης νεωτερικότητας;¹¹ Η αμφισβήτηση της περιοδολόγησης στην παγκόσμια ιστορία χαρακτηρίζει ιστορικούς που θεωρούν ότι και οι χρονολογίες ή μάλλον ειδικά

9. Fernand Braudel, *Civilization and Capitalism*, τ. 1-3, 1984. Για ένα πολύ διαφορετικό κείμενο από το τρίτομο έργο του αλλά πολύ κοντά στο πνεύμα του έργου του McNeill, βλ. Fernand Braudel, *A History of Civilizations*, Λονδίνο, Penguin, 1993 (γαλλ. έκδοση 1987).

10. Immanuel Wallerstein, «The incorporation of the Indian subcontinent into the capitalist world-economy», Satish Chandra (επιμ.), *The Indian Ocean: Explorations in History, Commerce and Politics*, Νέο Δελχί 1987, σ. 222-253 και Immanuel Wallerstein, *The Modern World System*, τ. 3, *Capitalist Agriculture and the Origins of the Capitalist Economy*, Νέα Υόρκη, Academic Press, 1974. Για μια κριτική της άδοξης (σύμφωνα με τον συγγραφέα) μεταφοράς της θεωρίας στην ελληνική ιστοριογραφία, βλ. Π. Πιζάνιας, «Η εφαρμογή της θεωρίας για τις σχέσεις του «Καπιταλιστικού Κέντρου» και της «Υπανάπτυκτης Περιφέρειας» στην ελληνική ιστοριογραφία», *Μνήμων* 11 (1987) 255-286.

11. Για μια τέτοια οπτική βλ. Jack Goldstone, «The problem of the “Early Modern” world», *Journal of Economic and Social History of the Orient* 41.2 (1998) 265-284.

αυτές αναπαράγουν μια παραμορφωτική ευρωκεντρική οπτική.¹² Η «συμβατική» χρονολογία 1500 χάνει την ισχύ της αν φύγουμε από τα δυσδιάκριτα έτσια κι αλλιώς (και κατασκευασμένα για πολλούς γεωγράφους) όρια της Ευρώπης και δούμε την ιστορία στην προ-ευρωπαϊκής ηγεμονίας εποχή.¹³ Το σχήμα της «οικονομίας-κόσμος» και του παγκόσμιου συστήματος που πρότεινε ο Braudel και διαμόρφωσε ο Wallerstein παρά την εξαιρετική συμβολή του για δεκαετίες, μάλλον έχει φτάσει στα αναλυτικά του όρια. Το 1500 εξακολουθεί να συναρπάζει και να θεωρείται ορόσημο και λόγω της αναμφισβήτητης σημασίας της επέκτασης ευρωπαίων στην αμερικανική ήπειρο. Το γεγονός είχε αναμφισβήτητα συνέπειες καθώς εξασφάλισε τεράστιες ποσότητες ασημιού και χρυσού και σηματοδοτεί την έναρξη του ατλαντικού θαλάσσιου (δουλ)εμπορίου. Επίσης οδήγησε στη σχεδόν πλήρη εξαφάνιση του ιθαγενούς πληθυσμού λόγω ιών που μεταφέρθηκαν από την Ευρώπη και στους οποίους το ανοσοποιητικό σύστημα των Αμερικανών («Ινδιάνων») δεν μπορούσε να αντισταθεί ή χρειάστηκε δεκαετίες για να προσαρμοστεί.¹⁴ Σε αντίθεση με την ευρωκεντρική περιοδολόγηση του 1500, μια άλλη αντίληψη θεωρεί το 1000 μ.Χ. ως πιο κατάλληλη, αν και πάλι συμβατική, χρονολογία για να ορίσουμε αλλαγές που επηρέασαν το μεγαλύτερο μέρος του πλανήτη. Ο Marshall Hodgson, ένας από τους «πατέρες» της World History και ιστορικός της Μ. Ανατολής θεωρούσε από τη δεκαετία του 1960 το 1000 μ.Χ. ως σημαντικό χρονικό σημείο για την επέκταση του Ισλάμ και την περιοδολόγηση της ιστορίας του κόσμου.¹⁵ Ο πατέρας και υιός McNeill θεωρούν κι αυτοί ότι οι αιώνες μετά το 1000 χαρακτηρίζονται από την πύκνω-

12. Ross Dunn, «Periodizing World History», Ross Dunn (επιμ.), *The New World History: A Teacher's Guide*, Βοστώνη, 2000. Για μια περιοδολόγηση που «καταργεί» το Μεσαίωνα και τοποθετεί το όριο μεταξύ της αρχαίας και νεώτερης ιστορίας γύρω στο 1000 μ.Χ., βλ. Jerry Bentley, «Cross-Cultural Interaction and Periodization in World History», *American Historical Review* 101 (1996) 749-770.

13. Janet L. Abu-Lughod, *Before European Hegemony: The World System, A.D. 1250-1350*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1989.

14. Το 1492, χρονιά άφιξης του Κολόμβου στην Κούβα, ο πληθυσμός της Αμερικανικής Ηπείρου ανερχόταν σε 80 με 100 εκατομμύρια περίπου. Έναν αιώνα μετά την άφιξη του Κορτές και των ιών που μετέφεραν οι Ισπανοί κατακτητές μόνο το 5 με 10% του πληθυσμού είχε επιβιώσει. Robert Tignor (κ.ά.), *Worlds Together, Worlds Apart. A History of the World*, τ. 2, *The Mongol Empire to the Present*, Λονδίνο, W.W. Norton & Company, 2008.

15. David Northrup, «Globalization and the Great Convergence: Rethinking World History in the Long Term», *Journal of World History* 16.3 (2005) 249-268· Marshall Hodgson, *Rethinking World History: Essays on Europe, Islam and World History*, Edmund Burke III (επιμ.), Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1993· Marshall Hodgson, *The venture of Islam: conscience and history in a world civilization*, τ. 1-3, Σικάγο, Chicago University Press, 1974.

ση του «ανθρώπινου δικτύου» στην υφήλιο.¹⁶ Φαίνεται λοιπόν ότι το 1500 είναι χρήσιμη χρονολογία για τη μελέτη της ιστορίας της Ιβηρικής και Ευρωπαϊκής επέκτασης αλλά όχι και για την Ιστορία στο σύνολό της, αν θέλουμε να έχουμε μια ισορροπημένη ερμηνεία της που θα αποφεύγει τον πειρασμό να θεωρεί την άφιξη λίγων Ευρωπαίων (από τη θάλασσα) σε διάφορα σημεία του κόσμου ως ορόσημο για την ιστορία όχι μόνο της Ευρώπης αλλά και της Αφρικής, της Αμερικής και της Ασίας, δηλαδή του υπόλοιπου κόσμου. Ακόμα και από άποψη τεχνολογίας, πλούτου, στρατιωτικής οργάνωσης, οικονομικής ανάπτυξης και βιοτικού επιπέδου (στο βαθμό που αυτά είναι μετρήσιμα πριν από αιώνες) μέχρι τον 16ο-17ο αιώνα η Δυτ. Ευρώπη, με ελάχιστες εξαιρέσεις κάποιων πόλεων, ακολουθούσε την Ασία και όχι το αντίθετο. Ερευνητικά προγράμματα που φιλοδοξούν να χτίσουν βάσεις δεδομένων για τη σύγκριση τιμών, εισοδημάτων και βιοτικού επιπέδου, αν και συχνά ακολουθούν προκρούστειες μεθόδους, παρέχουν μετρήσιμες ενδείξεις για το βιοτικό επίπεδο σε Ευρώπη και Ασία.¹⁷ Ένας τέτοιος συγκριτικός πίνακας, αν υπήρχε για την περίοδο 1000-1600, θα έδειχνε ακόμα και τις πιο εύπορες σήμερα περιοχές της Ευρώπης να βρίσκονται σε δεινή θέση όσον αφορά το βιοτικό επίπεδο των κατοίκων τους σε σύγκριση με πόλεις στο δρόμο του μεταξιού στην Ισλαμική Ευρασία, στην Κίνα και στη Μεσοποταμία, αλλά και σε σύγκριση με την Κωνσταντινούπολη.¹⁸

Αν μάλιστα η αφετηρία του νεότερου κόσμου μετατεθεί από το 1500 στο 1000, όπως όλο και περισσότεροι υποστηρίζουν, τότε η Ευρώπη εμφανίζεται πολύ πιο πίσω από την Κίνα, για παράδειγμα, και το ερώτημα «για ποιο λόγο η Ευρώπη αναπτύχθηκε το δέκατο όγδοο αιώνα» μετατρέπεται στην ερευνητική απορία «για ποιους λόγους η Ευρώπη παρέμεινε για αιώνες σε εξαιρετικά χαμηλά επίπεδα πλούτου και ανάπτυξης».¹⁹ Η ανωτερότητα της Ευρώπης ή μάλλον η κατωτερότητα των αυτοκρατοριών της «Ανατολής» εντοπίζεται στο δεσποτικό και συγκεντρωτικό χαρακτήρα των ηγεμονιών τους που υποτίθεται ότι επέβαλε ομοιομορφία εμπορικών πρακτικών και θρησκευτικής πίστης με αποτέλεσμα να επέλθει η γνωστή οπισθοδρόμηση. Στο ερμηνευτικό αυτό σχήμα η αδυναμία της «Ευρώπης» που χωρισμένη σε κρατίδια και μικρές (σε σύγκριση με αυτές της Ανατολής) αυτοκρατορίες ήταν απειλούμενη από την Οθω-

16. J.R. McNeill και William H. McNeill, *The Human Web: A Bird's Eye View of World History*, Νέκ Υόρκη, W.W. Norton, 2003.

17. Βλ. το πρόγραμμα συλλογής και ανάλυσης δεδομένων τιμών και μισθών που διευθύνεται από το Διεθνές Ινστιτούτο Κοινωνικής Ιστορίας: <http://www.iisg.nl/hpw/>

18. Janet L. Abu-Lughod, ό.π.: Sevket Pamuk, «Urban Real Wages around the Eastern Mediterranean in Comparative Perspective, 1100-2000», *Research in Economic History* 25 (2005) 213-32.

19. John M. Hobson, *The Eastern Origins of Western Civilization*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2004.

μανική Αυτοκρατορία μέχρι και το 17ο αιώνα, έγινε αργότερα πλεονέκτημα και ο ανταγωνισμός μεταξύ των κρατών της Ευρώπης οδήγησε στην ανάπτυξη των χαρακτηριστικών που θα την καθιστούσαν ως σύνολο την κυρίαρχη δύναμη στον πλανήτη.²⁰ Βέβαια, το μεθοδολογικό λάθος που εξακολουθούν να κάνουν ιστορικοί, ακόμα κι όταν αναγνωρίζουν τον πολυκερματισμό των κρατών της Ευρώπης που αργότερα (υποτίθεται) αποτέλεσε πλεονέκτημα και οδήγησε σε αειφόρο ανάπτυξη, είναι να θεωρούν την Ευρώπη ως μία οντότητα και να τη συγκρίνουν με τις αυτοκρατορίες της Ανατολής.²¹ Το σχήμα αυτό όμως κάθε άλλο παρά καθολικά αποδεκτό είναι.²² Τέλος, άλλες αναλύσεις αποδίδουν την «άνοδο» της Δύσης σε μια σειρά από τυχαία γεγονότα.²³ Παρά την ελκυστική πλευρά μιας τέτοιας ερμηνείας (υπάρχει άραγε μεγαλύτερο ιστορικό ατύχημα από το «λάθος» του Κολόμβου στο ταξίδι για την Ινδία;), αναπάντητο παραμένει το ερώτημα για ποιους λόγους υιοθετήθηκαν οι επιλογές που οδήγησαν στην κυριαρχία της Δύσης, ενώ μειώνουν αν δεν εξαλείφουν το ρόλο των ιστορικών υποκειμένων ως δρώντων προσώπων της ιστορίας.

Από την Ιστορία του Κόσμου στην Παγκόσμια Ιστορία

Η συζήτηση για το βιοτικό επίπεδο σε Ασία και Ευρώπη εντάσσεται στο ερευνητικό πεδίο που πρόσφατα έχει κάνει την εμφάνισή του στις ιστορικές σπουδές με τον τίτλο Global History ή Παγκόσμια Ιστορία. Άλλες ονομασίες που χρησιμοποιούνται και αποδίδουν παρόμοιο πλαίσιο ενδιαφερόντων και ερωτημάτων είναι World History ή Transnational History.²⁴ Πρόσφατα σε μια δημοσιευμένη συζήτηση ο όρος transnational (δι-εθνικός) κρίνεται μάλλον περιοριστικός από κάποιους συνομιλητές τουλάχιστον, διότι πριν από το 1850 και το 1914

20. Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers*, Λονδίνο, Fontana Press, 1989, σ. xvii, 4.

21. Στο ίδιο, *χάρτης*, 6.

22. Eric Jones, *The European Miracle: Environments, Economies and Geopolitics in the History of Europe and Asia*, β' έκδοση, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1987· David Landes, *The Wealth and Poverty of Nations: Why Some Are So Rich and Some So Poor*, Νέα Υόρκη, WW Norton and Co, 1998· Andre Gunder Frank, *Re-Orient: Global Economy in the Asian Age*, Μπέρκλεϋ, Berkeley University of California Press, 1998· Jack A. Goldstone, «Efflorescences and economic growth in world history: rethinking the rise of the West and the British Industrial Revolution», *Journal of World History* 13.2 (2002) 323-89. Για μια από τις παλιότερες ευρωκεντρικές-βορειοατλαντικές προσεγγίσεις της θεσμικής οικονομικής ιστορίας βλ. D.C. North and R.P. Thomas, *The Rise of the Western World*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1973.

23. Jack A. Goldstone, «The Rise of the West – or Not? A Revision to Socio-Economic History», *Sociological Theory* 18.2 (2000) 175-194.

24. Για τις ονομασίες και τις διαφορές μεταξύ τους, βλ. «AHR Conversation: On Transnational History», *American Historical Review* 111.5 (2006) 1441-1464.

στο μεγαλύτερο μέρος της υψηλίου κυριαρχούσαν πολυεθνικές αυτοκρατορίες και όχι έθνη-κράτη. Για πολλούς η World History παραμένει η ιστορία των πολιτισμών του κόσμου, τουλάχιστον για διδακτικούς σκοπούς. Αντίστοιχα, Global History θεωρείται κυρίως η ιστορία της παγκοσμιοποίησης αλλά και η ιστορία διαδικασιών με αντίκτυπο σε πολλές διαφορετικές περιοχές του κόσμου ταυτόχρονα. Οι διαφορές γίνονται όλο και πιο δυσδιάκριτες και αντανakλούν περισσότερο διαφορετικές εθνικές ιστορικές σχολές (World History στις Η.Π.Α., Transnational History στη Γερμανία και ηπειρωτική Ευρώπη, Global History στη Βρετανία). Σχηματικά, δύο μεθοδολογίες ακολουθούνται από τους λίγους ως τώρα φιλόδοξους που επιχειρούν να συνθέσουν έργα παγκόσμιας ιστορίας: συγκρίσεις και συνδέσεις. Στην πρώτη περίπτωση η σύγκριση περιλαμβάνει περιοχές του κόσμου που ανήκουν συνήθως σε διαφορετικές ηπείρους, π.χ. Κίνα-Δυτική Ευρώπη, με αναλυτικό εργαλείο την περιφέρεια και όχι το κράτος. Η μέθοδος των συνδέσεων έχει επίσης ευρύ γεωγραφικό πεδίο αλλά ακολουθεί τις εμπορικές και πολιτισμικές ανταλλαγές που εδώ και αιώνες συνδέουν απομακρυσμένες περιοχές της υψηλίου (Ευρώπη-Ασία, Ασία-Αφρική, Ευρώπη-Αμερική). Και οι δύο προσεγγίσεις επιχειρούν να συμπυκνώσουν αιώνες ιστορίας και υποχρεώνουν τους ιστορικούς να εγκαταλείψουν το ασφαλές έδαφος στο οποίο κινούνται συνήθως όταν ασχολούνται με την ιστορική αλλαγή σε μια (συνήθως μικρή) περιοχή του κόσμου και σε διάστημα λίγων δεκαετιών. Κεντρικό πρόταγμα των ιστορικών που επιχειρούν να πειραματιστούν στο πεδίο αυτό αλλά και προϋπόθεση της Παγκόσμιας Ιστορίας είναι η υπέρβαση ορίων, εθνικών/αυτοκρατορικών αλλά και των ορίων που τεχνητά βάζει η αναπόφευκτη εξειδίκευση ιστορικών κατά το στάδιο της διδακτορικής τους προετοιμασίας και μύησης στο επάγγελμα. Με αυτόν τον τρόπο αμφισβητούνται τόσο τα εθνικά στεγανά της διδασκαλίας και της έρευνας της ιστορίας σε κάθε χώρα (και η ιστορία είναι από τις πιο εθνικά προσδιορισμένες και στεγανοποιημένες επιστήμες-disciplines), αλλά και τα στεγανά που κάποιες φορές έθεσε η μελέτη «ξεχωριστών» πολιτισμών και που, ευτυχώς σπάνια, οδήγησε σε ιδεολογικές διαστρεβλώσεις, όπως η θεωρία της σύγκρουσης των πολιτισμών.

Η συγκυρία της εμφάνισης της παγκόσμιας ιστορίας στο προσκήνιο των ιστορικών σπουδών δεν έχει να κάνει μόνο με «εξωτερικούς» προς τις ιστορικές σπουδές παράγοντες, όπως η αναγνώριση της όξυνσης των ανισοτήτων στον αναπτυσσόμενο κόσμο αλλά και στις δυτικές/αναπτυγμένες χώρες. Η γρήγορη ανάπτυξη της νέας προσέγγισης της παγκόσμιας ιστορίας σχετίζεται επίσης και με την απογοήτευση κάποιων ιστορικών μετά από περίπου δύο δεκαετίες κυριαρχίας προσεγγίσεων κοινωνικής-πολιτισμικής ιστορίας. Το ρεύμα, γνωστό ως μεταμοντερνισμός ή για τους πιο μυημένους γλωσσολογική στροφή, υπήρξε ιδιαίτερα ισχυρό και παρέσυρε αρκετούς ιστορικούς της Κοινωνικής Ιστορίας που εγκατέλειψαν τις μεγάλες αφηγήσεις και κυρίως τη μαρξιστική ερμηνεία

της ιστορίας χάριν προσεγγίσεων της Ιστορίας της Κουλτούρας. Για κάποιους ιστορικούς τα αδιέξοδα δεν είναι μόνο επιστημολογικά αλλά και πολιτικά, καθώς η Ιστορία της Κουλτούρας φαίνεται ότι δεν ανταποκρίνεται στις προκλήσεις που θέτει όλο και πιο γηγρή ο ταχύς καπιταλιστικός μετασχηματισμός σε παγκόσμιο επίπεδο τα τελευταία χρόνια.²⁵ Η προσέγγιση της Παγκόσμιας Ιστορίας επαναφέρει τις μεγάλες αφηγήσεις για να ερμηνεύσει και να ιστοριοποιήσει φαινόμενα όπως η παγκοσμιοποίηση, αλλά χωρίς να αδιαφορεί, και έτσι να νομιμοποιεί, διαδικασίες όπως η αύξηση των ανισοτήτων. Κάποιοι ιστορικοί είναι πρόθυμοι να δοκιμάσουν να γεφυρώσουν το φαινομενικά αγεφύρωτο χάσμα μεταξύ Κοινωνικής Ιστορίας και Παγκόσμιας Ιστορίας ερευνώντας τα πεδία της ιστορίας της καθημερινής ζωής, της συγκρότησης ομάδων και τάξεων και των κοινωνικών κινημάτων από μια πολυκεντρική σκοπιά.²⁶ Φαίνεται ότι η σημερινή πολυδιάσπαση των ιστορικών σπουδών καθιστά επίκαιρη αν όχι αναγκαία την απόπειρα συνθέσεων που προτείνει η Παγκόσμια Ιστορία.

Ωστόσο, η εκ των πραγμάτων συνθετική δουλειά που απαιτεί η Παγκόσμια Ιστορία δεν γίνεται εύκολα αποδεκτή από κάποιους ιστορικούς που ταμπουρωμένοι σε τοπικά μόνο αρχεία αδυνατούν να απεγκλωβιστούν από το φετιχισμό των πηγών, την υπερβολική έμφαση στη λεπτομέρεια και τις εθνικές ιστοριογραφικές παραδόσεις. Η απώλεια της ιστορικής λεπτομέρειας είναι αναπόφευκτη όταν αντικείμενο μελέτης είναι τεράστιες περιοχές όπως η Κίνα ή η Οθωμανική Αυτοκρατορία, αντισταθμίζεται όμως από την προοπτική που αποκτούν ιστορικοί και αναγνώστες. Η Παγκόσμια Ιστορία με το δικό της πλέον περιοδικό, το *Journal of Global History*, που προστίθεται στα ήδη υπάρχοντα από το 1990, *Journal of World History* και *Itinerario*, το γερμανόγλωσσο *Comparativ* αλλά και μια σειρά δημοσιεύσεων σε άλλα έγκυρα περιοδικά, έχοντας ήδη ένα ολοκληρωμένο ερευνητικό δίκτυο-πρόγραμμα στο ενεργητικό της αλλά και αναπτυσσόμενα κέντρα έρευνας, αρχίζει να γοητεύει όλο και περισσότερους ιστορικούς και μάλιστα εκτός Η.Π.Α., όπου η αναγνώρισή της ως μελέτης ιστορίας πολιτισμών είναι δεδομένη εδώ και δεκαετίες. Όλο και περισσότεροι ιστορικοί συνειδητοποιούν ότι ένα τέτοιο έργο δεν μπορεί να είναι αποτέλεσμα (μόνο) ατομικής δουλειάς, με συνέπεια οι ερευνητικές ομάδες και η συλλογική συγγραφή να αποτελούν τα χαρακτηριστικά μιας νέας νοοτροπίας ιστορικής έρευνας και παραγωγής.²⁷

25. William H. Sewell Jr., *Logics of History. Social Theory and Social Transformation*, Λονδίνο, University of Chicago Press, 2005, σ. 80.

26. Kenneth Pomeranz, «Social History and World History: From Daily Life to Patterns of Change», *Journal of World History* 18.1 (2007) 69-98.

27. Βλ. *Journal of Global History*, τχ. 1, Μάρτιος 2006 και για ένα πρόσφατο παράδειγμα συνεργασίας το ερευνητικό πρόγραμμα-δίκτυο: Global Economic History Network, <http://www.lse.ac.uk/collections/economicHistory/GEHN>. Το πρόσφατο Centre for Global History, University of Warwick (<http://www2.warwick.ac.uk/fac/arts/history/ghec/>) προστί-

Η ερευνητική αναζήτηση από ιστορικούς διατεθειμένους να υπερβούν το σχετικισμό που επιβάλλει η έρευνα σε μια μικρή γεωγραφική περιοχή και για μικρές περιόδους έχει βέβαια τη δική της ιστορία. Κάποιοι υποστηρίζουν ότι το ενδιαφέρον για άλλους πολιτισμούς και η συγκριτική μελέτη τους ξεκινά με τον Ηρόδοτο, η μέθοδος του οποίου παραγκωνίστηκε σύντομα στην ιστορία της ιστοριογραφίας από το Θουκυδίδη με την πιο «επιστημονική» προσέγγιση στην έρευνα και συγγραφή της ιστορίας.²⁸ Ιστορικοί ακόμα και σήμερα επικροτούν τον Ηρόδοτο για την απόπειρά του να καταγράψει τις συνήθειες και αξίες άλλων πολιτισμών πριν βέβαια καταλήξει θριαμβολογικά στην ανωτερότητα των Ελλήνων έναντι των Περσών, του πολιτισμού επί της βαρβαρότητας.²⁹ Η επικράτηση του Χριστιανικού (Δυτικοευρωπαϊκού) κόσμου επί του Ισλάμ στην Ευρώπη, η εξέλιξη της ιστοριογραφίας μέσω του Χριστιανισμού και του Διαφωτισμού και της εμπορικής και πολιτικής κυριαρχίας στην Ασία και στην Αφρική το 18ο και κυρίως το 19ο αιώνα εδραίωσε την πεποίθηση στην ανωτερότητα της Ευρώπης σε σχέση με τον υπόλοιπο κόσμο. Ισλαμικές, κινεζικές και ινδικές ιστοριογραφικές παραδόσεις ωστόσο έδειξαν αντίστοιχο ενδιαφέρον για τον ευρωπαϊκό πολιτισμό, αντίθετα με ό,τι υποστήριζαν περιώνυμοι ιστορικοί για την ανωτερότητα της Ευρώπης η οποία απλά δημιούργησε ιστορικούς και τους χρησιμοποίησε κατάλληλα.³⁰ Η Ισλαμική παράδοση εξιστόρησε τα επιτεύγματα δυναστειών και της επέκτασης του Ισλάμ στην Ευρώπη. Ο Ibn Khaldun, για παράδειγμα, γενναϊόδωρα αναγνωρίζει πως ο Θεός επέτρεψε στους χριστιανούς να αναπτύξουν επιστημονική γνώση αλλά και να πραγματοποιήσουν άστοχες εκστρατείες όπως οι Σταυροφορίες. Στην Κίνα η Κονφουκιανή ηθική αποτέλεσε το διδακτικό πρόγραμμα και στόχο μιας ιστοριογραφίας πλούσιας με τα επιτεύγματα αυτοκρατόρων και δυναστειών, που θεωρούσε ωστόσο την ανωτερότητα του κινεζικού πολιτισμού δεδομένη. Την εποχή του διαφωτισμού ο Κενέ, ο Τυργκό και άλλοι φυσιοκράτες, αλλά και ο Βολτέρος, ενδιαφέρθηκαν για τον πολιτισμό και την ιστορία της Κίνας. Ο Γάλλος διαφωτιστής διαφώνησε με τον Σκωτσέζο Χιούμ για το αν η Κίνα ήταν το πρότυπο που έπρεπε να ακολουθήσει ο ευρωπαϊκός πολιτισμός που εκείνη την εποχή έβγαινε από τον σκοταδισμό της εκκλησιαστικής ορθοδοξίας και αναζητούσε νέα μονοπάτια στον κόσμο των

θεται στα ήδη υπάρχοντα (στην Ευρώπη) κέντρα έρευνας στο London School of Economics και στο Leiden της Ολλανδίας. Πρόσφατο είναι (από το 2002) και το European Network in Universal and Global History με έδρα τη Λειψία: <http://www.eniugh.org>. Αύξηση σημειώνουν επίσης και τα προγράμματα μεταπτυχιακών σπουδών στην Παγκόσμια Ιστορία/Ιστορία του Κόσμου.

28. Patrick K. O'Brien, «Historiographical Traditions», *ό.π.*, σ. 5.

29. John Evans, *Herodotus: explorer of the past*, Πρίνστον, Princeton University Press, 1991.

30. Braudel, *Wheels of Commerce*, στο *Civilization and Capitalism*, *ό.π.*, τ. 2, σ. 134.

ιδεών. Δύο ήταν ωστόσο οι στοχαστές που ανατροφοδότησαν, ο καθένας με το δικό του τρόπο, την Παγκόσμια Ιστορία όπως την αντιλαμβανόμαστε σήμερα: ο Μαρξ και ο Βέμπερ.³¹ Οι δύο Γερμανοί, παρά τον ευρωκεντρισμό που εύκολα τους προσάπτεται με τη σημερινή αναλυτική μας οπτική, ενδιαφέρονταν κυρίως για τα αίτια της «επιτυχίας» της Ευρώπης σε αντίθεση με την «καθυστέρηση» ή ακριβέστερα την οπισθοδρόμηση της Ασίας και την εξέλιξη της οικονομίας και του πολιτισμού της Ινδίας, της Κίνας, της Αμερικής και της Ρωσίας. Ο Βέμπερ κατόρθωσε στη σύντομη σχετικά καριέρα του να κατανοήσει πολύ βαθύτερα την ιδιοσυγκρασία των πολιτισμών και την οικονομία των λαών της Ασίας από τον θεμελιωτή του επιστημονικού και επαναστατικού σοσιαλισμού. Το σίγουρο είναι ότι οι έννοιες που μας κληροδότησαν ο Μαρξ και ο Βέμπερ δεν μπορούν πλέον να αντιμετωπίζονται ως συμπαγής θεωρία. Για παράδειγμα, είναι δύσκολο σήμερα να πειστούν Ασιάτες και μη ιστορικοί για τον «ασιατικό τρόπο παραγωγής» όταν συγκρίνονται οικονομίες τόσο διαφορετικές όσο της Ινδίας, της Κίνας, της Ιαπωνίας και βέβαια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μεταξύ τους αλλά και με αυτήν της Ευρώπης. Όμως, για το σκοπό της ανάλυσης της ιστορίας του υλικού πολιτισμού και του βιοτικού επιπέδου διαφορετικών περιοχών του κόσμου θα πρέπει να διαχωρίσουμε τις προσεγγίσεις των Μαρξ και Βέμπερ. Ο πρώτος, ενδιαφέρθηκε για τον τρόπο παραγωγής και τη δυνατότητα υλικής προόδου διαφορετικών περιοχών του κόσμου. Αντίθετα, το βεμπεριανό ερευνητικό σχήμα είχε στόχο αφενός τη σύγκριση ηγεμονικών συστημάτων σκέψης και τη λειτουργία τους στην προώθηση ή περιορισμό ατομικής και ομαδικής συμπεριφοράς στην οικονομική ζωή και αφετέρου την εμπειρική ανάλυση του πολιτικού, νομικού και θεσμικού πλαισίου μέσα στο οποίο η οικονομική δραστηριότητα έχει εξελιχθεί ιστορικά ανά τον κόσμο.³² Παρά την ανθεκτικότητα των ιδεών αυτών, η ιστορική παραγωγή των τελευταίων είκοσι περίπου χρόνων έχει συμβάλει στην διόρθωση ή ακόμα και στην απόρριψη γενικευτικών ερμηνειών όπως η στασιμότητα του ασιατικού τρόπου παραγωγής ή η εργατικότητα και επιχειρηματικότητα που προέρχεται από την υιοθέτηση της προτεσταντικής ηθικής και του καπιταλιστικού πνεύματος. Η κριτική αυτή έχει προέλθει συστηματικά από ιστορικούς κυρίως της Ινδίας και της Κίνας αλλά και της Ευρώπης και η θέση για τη διαφορετικότητα της ορθολογικής (βορειοδυτικής) Ευρώπης σε σχέση με την Ασία πολύ δύσκολα γίνεται πλέον αποδεκτή.³³

31. O'Brien, «Historiographical Traditions», *ό.π.*, σ. 21.

32. Patrick O'Brien, «The Deconstruction of Myths and Reconstruction of Metanarratives in Global Histories of Material Progress», Benedikt Stuchtey and Eckhardt Fuchs (επιμ.), *Writing World History*, Οξφόρδη 2003, σ. 67-90.

33. Ας σημειωθεί μόνο η έλλειψη προτεσταντικής ηθικής και παρ' όλα αυτά η πρωτοποριακή (για την Ευρώπη) συσσώρευση κεφαλαίου και ανάπτυξη εμπορευματικού καπιτα-

Η άποψη ότι για αιώνες η Ευρώπη (βόρεια και δυτικά της Βόρειας Ιταλίας) απολάμβανε υψηλό βιοτικό επίπεδο και μάλιστα υψηλότερο από αυτό της Ασίας αμφισβητείται σήμερα σοβαρά και δεν μπορεί να στηριχθεί με βάση τα στοιχεία που υπάρχουν. Για την ακρίβεια, οι περιοχές της Δ. Ευρώπης και κάποιες παραθαλάσσιες περιοχές της Ινδίας και της Κίνας δεν παρουσιάζουν διαφορές έως και τα τέλη του 18ου αιώνα. Παρ' όλα αυτά, κάποιοι ευρωκεντριστές αντλούν επιχειρήματα από το έργο του Βέμπερ κυρίως και του Μαρξ για να αποδείξουν ότι η Βορειοδυτική Ευρώπη βρισκόταν σε τροχιά ανάπτυξης βιομηχανικού καπιταλισμού για αιώνες πριν από τον 18ο και σίγουρα πριν από τις περιοχές της Ασίας.³⁴ Στο σύστημα σκέψης του Landes, για παράδειγμα, άλλες περιοχές του κόσμου δεν έπαιξαν κανένα ρόλο στην ανάπτυξη της Ευρώπης. Το πολιτικό σύστημα, η κουλτούρα, τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα, το νομικό πλαίσιο, το καθεστώς που ενθάρρυνε τη γένεση και διάδοση όχι αξιόπιστης και χρήσιμης γνώσης (η οποία αναπτύχθηκε σε πάρα πολλές κουλτούρες) αλλά της «επιστήμης», εμπορικοί θεσμοί και δίκτυα, αγορές προϊόντων, εργασία και κεφάλαιο επιλέγονται και χρησιμοποιούνται ξεχωριστά ως επιχειρήματα για να δείξουν ότι η Ευρώπη από το 1000 μ.Χ. ήταν ήδη σε τροχιά που θα της επέτρεπε να δημιουργήσει τις συνθήκες για την αναδιοργάνωση της γεωργίας και του εμπορίου, την εκμετάλλευση μη ζωικών μορφών ενέργειας, την τεχνολογία του ατμού για τις θαλάσσιες και χερσαίες μεταφορές, την εκμηχάνιση και τη βιομηχανική παραγωγή. Κάθε μία από αυτές τις «προϋποθέσεις» της ευρωπαϊκής διαφορετικότητας έχει καταρριφθεί μαζί με την τελεολογική ανάγνωση της ευρωπαϊκής ιστορίας. Έρευνες για τις οικονομίες της Κίνας, κυρίως, αλλά και της Ινδίας και της Ιαπωνίας υπογραμμίζουν τις ομοιότητες στον τρόπο αξιοποίησης και διαχείρισης πλουτοπαραγωγικών πηγών παρά το διαφορετικό πολιτικοθηρησκευτικό καθεστώς σε Ασία και Ευρώπη. Συγκεκριμένα, όπως δείχνει πρόσφατη έρευνα, ήταν ευκολότερο κατά τον Μεσαίωνα για έναν χωρικό στην Κίνα και στην Ινδία να μεταπηδήσει στο εμπόριο από ό,τι ήταν στην Ευρώπη ή στην Ιαπωνία. Με άλλα λόγια, οι περιορισμοί του φεουδαλισμού ήταν πολύ πιο ασφυκτικοί στις περιοχές αυτές από ό,τι σε περιοχές που συγκεντρώνουν σήμερα μεγάλα ποσοστά φτώχειας αλλά ταυτόχρονα και τον ταχύτερο ρυθμό ανάπτυξης στον κόσμο. Μέχρι και το 1820 και τη διαμόρφωσης μιας πολύ δυναμικής Ατλαντικής οικονομίας το 48% του παγκόσμιου ΑΕΠ προερχόταν από την Ινδία, την Κίνα και την Ιαπωνία που συγκέντρωναν το 58% του παγκόσμιου πληθυσμού, ενώ η

λισμού στη βόρεια Ιταλία στον «ύστερο Μεσαίωνα». Το ίδιο βέβαια και πιο πειστικά μπορεί να υποστηριχθεί για τον εμπορευματικό καπιταλισμό περιοχών του Ισλάμ και της ινδικής οικονομίας. Αντίστοιχα, η Κίνα το 14ο αιώνα κατήργησε το χαρτονόμισμα και επέστρεψε στην αποκλειστική κυκλοφορία κερμάτων από ασήμι, απόφαση με μακροχρόνιες συνέπειες για την κινεζική οικονομία.

34. David S. Landes, *The Wealth and Poverty of Nations*, ό.π.

Βρετανία, η Γαλλία, η Αυστρία, η Ισπανία και οι Η.Π.Α. συνολικά, με το 8% του πληθυσμού της υψηλίου συγκέντρωτων το 16% του ΑΕΠ (στο βαθμό που οι δείκτες αυτοί είναι μετρήσιμοι). Η αλματώδης (και από πρακτικά μηδενική βάση) αύξηση του θαλάσσιου εμπορίου που ελεγχόταν από Ευρωπαίους από το 1500 μέχρι και το 1820 περίπου είχε μικρό σχετικά αντίκτυπο στις οικονομίες της Ασίας που διατηρούσαν τα δικά τους πολιτισμικά και εμπορικά δίκτυα με κέντρο μιας παγκόσμιας οικονομίας τον Ινδικό Ωκεανό.³⁵ Τέτοιες μελέτες υπενθυμίζουν ότι δεν υπάρχει τίποτα νομοτελειακό στην αργή και σωρευτική διαδικασία οικονομικής ανάπτυξης και βιοτικού επιπέδου που συνήθως ταυτίζουμε με την εκβιομηχάνιση ή ακόμα πιο αμφιλεγόμενα με τη νεωτερικότητα.

Περιοχές του κόσμου αρχίζουν να γίνονται καλύτερα κατανοητές και οι διαφορές και ομοιότητές τους με την Ευρώπη αξιολογούνται πιο ξεκάθαρα. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία εντάσσεται στο πλαίσιο συζητήσεων ως αυτόνομη αλλά και ταυτόχρονα ενδιάμεση περιοχή και οικονομία μεταξύ Ασίας και Ευρώπης χωρίς να αξιολογείται ο βαθμός «περιθωριοποίησής» της σε σχέση με την Ευρώπη και την παγκόσμια οικονομία, ένα σχήμα που για τουλάχιστον δύο δεκαετίες υπήρξε το κυρίαρχο στην οικονομική ιστορία της Αυτοκρατορίας.³⁶ Η επιλογή της οθωμανικής διοίκησης για παράδειγμα να διατηρήσει μέχρι και τις αρχές του 19ου αιώνα ένα «ανοιχτό» οικονομικό περιβάλλον, όπου η προσφορά προϊόντων σε φτηνές τιμές είχε μεγαλύτερη σημασία από την προέλευσή τους, ακόμα κι αν αυτά έπρεπε να εισάγονται, είναι εκ διαμέτρου αντίθετη με τον ευρωπαϊκό μερκαντιλισμό και μάλλον εξηγεί καλύτερα τις διαφορετικές τροχιές ανάπτυξης από το αόριστο σχήμα του «ασιατικού τρόπου παραγωγής» ή έστω την περιθωριοποίηση της οθωμανικής οικονομίας.

Η πρωτοκαθεδρία της Ευρώπης σε σύγκριση με την Ασία έχει αποδομηθεί όσον αφορά και τις αναλυτικές κατηγορίες στις οποίες στηρίχτηκε η εντύπωση της ευρωπαϊκής υπεροχής. Αν, για παράδειγμα, οι ρίζες του σύγχρονου καπιταλισμού βρίσκονται στην ανάπτυξη του εμπορίου και στον εκχρηματισμό της οικονομίας, τότε οι οικονομίες της Ινδίας, της Κίνας και του Ισλάμ ήταν τόσο καπιταλιστικές όσο και η μεσαιωνική Ευρώπη.³⁷ Ιστορικοί της Ινδίας,

35. Kaoru Sugihara, «Oceanic Trade and Global Development, 1500-1995», Solvi Sogner (επιμ.), *Making Sense of Global History*, Όσλο 2001, σ. 55-70.

36. Huri Islamoglu-Inan (επιμ.), *The Ottoman Empire and the World-Economy*, Κέμπριτζ 1987. Για πιο πρόσφατες μελέτες βλ. D. Goffman, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2002 και Halil Inalcik, Donald Quataert (επιμ.), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1994.

37. David Washbrook, «From Comparative Sociology to Global History: Britain and India in the Pre-History of Modernity», *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 40.4 (1997) 410-443.

αντίστοιχα, έχουν καταδείξει τις ομοιότητες στην οικονομία της Ινδίας και της Ευρώπης αλλά και τη σχετικότητα της θεωρίας της «κρίσης» του 18ου αιώνα που θέλει την Ινδία να σπαράζεται από συγκρούσεις και «εμφύλιες» διαμάχες και πολύ εύκολα εξηγεί την επιβολή της εξουσίας αρχικά από την Εταιρεία των Ανατολικών Ινδιών και αργότερα από τη Βρετανική Αυτοκρατορία.³⁸ Καθιερωμένες απόψεις της ιστοριογραφίας, όπως οι υψηλότεροι μισθοί Βρετανών υφαντουργών σε σχέση με τους Ινδούς ανταγωνιστές τους —ένας από τους παράγοντες που υποχρέωσαν τους πολυμήχανους Βρετανούς να εφεύρουν τις κλωστικές μηχανές και τον ατμό, που οδήγησαν με τη σειρά τους στην εκβιομηχάνιση— αναθεωρούνται.³⁹ Σε συνδυασμό με κάποια απαισιόδοξα συμπεράσματα που υποστηρίζουν ότι οι πραγματικοί μισθοί εργατών στην Ευρώπη όχι μόνο δεν αυξήθηκαν αλλά μειώθηκαν, η περιβόητη ευρωπαϊκή ευημερία πριν το 1800 φαντάζει όλο και πιο ανακριβής.⁴⁰ Περισσότερο από την Ινδία όμως —μέχρι τώρα τουλάχιστον— η Κίνα έχει προκαλέσει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον ίσως και λόγω της πρόσφατης εντυπωσιακής μεγέθυνσης της οικονομίας της που «υποχρεώνει» κάποιους ιστορικούς να αναρωτηθούν μήπως η κυριαρχία της Ευρώπης για λίγους (δύο με τρεις) αιώνες είναι απλά μια «προσωρινή» μεταβολή και το κέντρο της παγκόσμιας οικονομίας επανέρχεται σήμερα στην Κίνα και την Ασία.⁴¹

Η Μεγάλη Απόκλιση

Αν ωστόσο περιοδολόγηση και ερμηνείες αναθεωρούνται, ένα κεντρικό ερώτημα παραμένει: πώς, πότε, πού και γιατί το βιοτικό επίπεδο και η δυνατότητα άσκησης εξουσίας και διατήρησης γεωπολιτικής ισχύος ανάμεσα σε Ευρώπη και Ασία παρουσίασε αποκλίσεις που έγιναν ξεκάθαρα ορατές στη διάρκεια του 19ου αιώνα, παρέμειναν αμείωτες και διευρύνθηκαν εντυπωσιακά στη διάρκεια του 20ού και συνεχίζουν να διευρύνονται μέχρι σήμερα;⁴² Το ερώτημα βέβαια

38. Frank Perlin, «Proto-Industrialization and Pre-Colonial South Asia», *Past and Present* 98 (1983) 30-95· C.A. Bayly, *Rulers, Townsmen and Bazaars: North Indian Society in the Age of European Expansion, 1770-1870*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1983.

39. Prasanna Parthasarathi, «Rethinking Wages and Competitiveness in the Eighteenth Century: Britain and South India», *Past and Present* 158 (1998) 79-109 και του ίδιου, *The Transition to a Colonial Economy. Weavers, Merchants and Kings in South India, 1720-1800*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2001.

40. Jan Luiten van Zanden, «Wages and the standard of living in Europe, 1500-1800», *European Review of Economic History* 2 (1999) 175-97.

41. Όπως υποστηρίζεται στο βραβευμένο βιβλίο του Andre Gunder Frank, *Re-Orient: Global Economy in the Asian Age*, ό.π.

42. Ας σημειωθεί βέβαια ότι στο σύνολό του ο παγκόσμιος πληθυσμός έχει αυξηθεί

δεν είναι τόσο καινούριο, είναι ωστόσο ακόμα επίκαιρο. Όχι μόνο γιατί αποτελεί ένα από τα βασικά ερωτήματα διεθνών οργανισμών όπως η Παγκόσμια Τράπεζα («γιατί κάποιος είναι τόσο πλούσιος και κάποιος τόσο φτωχός») αλλά επίσης γιατί συγκεντρώνει όλο και περισσότερο το ενδιαφέρον ιστορικών. Τα τελευταία χρόνια η δημοσίευση ορισμένων βιβλίων και άρθρων έχει προκαλέσει μια από τις πιο ενδιαφέρουσες συζητήσεις μεταξύ ιστορικών. Πρόκειται για τη «μεγάλη απόκλιση» (great divergence) σε πλούτο, βιοτικό επίπεδο και γεωπολιτική ισχύ μεταξύ Ασίας και Ευρώπης. Τα έργα δύο ιστορικών της Κίνας προσεγγίζουν την παγκόσμια οικονομία ως ένα πολυπολικό σύστημα και όχι ως ένα σύστημα που εδράζεται σε μια συνεχώς επεκτεινόμενη ευρωπαϊκή ισχύ.⁴³ Ο όρος μεγάλη απόκλιση προκαλεί πολλούς ιστορικούς να ξανασκεφτούν ή να αναθεωρήσουν παραδοσιακές αντιλήψεις σχετικά με τη θέση της Ευρώπης σε σύγκριση με την Ασία τους τελευταίους δύο με τρεις αιώνες. Οι προσεκτικές συγκρίσεις μεταξύ δύο τόσο (φαινομενικά) διαφορετικών περιοχών του κόσμου, όσο η Αγγλία και το δέλτα του ποταμού Yangzi στην Κίνα στο βιβλίο του Pomeranz, κατέδειξαν έναν κόσμο ομοιοτήτων και όχι διαφορών όσον αφορά τις παραγωγικές δυνατότητες του πληθυσμού τους και την οικονομική τους ανάπτυξη. Το έργο του Pomeranz έχει προκαλέσει αμείωτο ενδιαφέρον σε τέτοιο βαθμό ώστε το *American Historical Review*, σε ειδικό αφιέρωμά του, να το αποκαλέσει «σημείο καμπής στην ιστοριογραφία της παγκόσμιας οικονομίας».⁴⁴

Ενώ το βιβλίο του Wong ασχολείται κυρίως με τις εσωτερικές εξελίξεις στην Κίνα των Qing (17ος-19ος αιώνας) και σε σχέση με την Ιαπωνία, ο Pomeranz χρησιμοποιεί μια σειρά στοιχείων για το προσδόκιμο ζωής και

τρεις φορές από τις αρχές του εικοστού αιώνα, ζει περισσότερο και είναι υγιέστερος. Οι ανισότητες ωστόσο διευρύνονται καθώς τα αστρονομικά επίπεδα πλούτου των πλουσιότερων δεν μπορούν να συγκριθούν με τα επίπεδα πλούτου ακόμα και των Rothschild, Rockefeller και Carnegie στις αρχές του 20ού αιώνα. Βλ. Eric Hobsbawm, *The New Century*, Λονδίνο, London Brown and Company, 1999, σ. 85-89. Για παράδειγμα, θα ήταν αδιανόητο πριν από έναν αιώνα, ακόμη και ένας αποτυχημένος διευθυντής επιχείρησης (CEO) να πληρώνεται 500 φορές περισσότερο από έναν εξειδικευμένο εργάτη, όπως συμβαίνει σήμερα στις Ηνωμένες Πολιτείες. Για μια πρόσφατη δημοσιογραφική συζήτηση βλ. Paul Krugman, «For Richer», *New York Times*, 20.10.2002, καθώς και Thomas Piketty, Emmanuel Saez, «Income inequality in the United States, 1913-1998», *Quarterly Journal of Economics* CXVIII 1 (2003) 1-39. Ευχαριστώ τον Giammario Impulitti για το παράδειγμα του αποτυχημένου υπεραμειβόμενου διευθυντή και τις σχετικές δημοσιεύσεις.

43. Kenneth Pomeranz, *The Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy*, Πρίνστον, Princeton University Press, 2000· R. Bin Wong, *China Transformed: Historical Change and the Limits of European Experience*, 10άχα, Cornell University Press, 1997.

44. Patrick Manning, «Introduction» in Forum, *American Historical Review* 107.2 (2002) 419-424.

μορφές κατανάλωσης για να δείξει την απουσία διαφορών Κίνας και Δυτ. Ευρώπης ή μάλλον ακριβέστερα μεταξύ του δέλτα του ποταμού Yangzi και κάποιων περιοχών της Αγγλίας.⁴⁵ Μέχρι το 1750 με 1800, όπως πειστικά αποδεικνύει ο Pomeranz, οι δύο περιοχές είχαν παρόμοιο επίπεδο διαβίωσης και τίποτα (ή μάλλον σχεδόν τίποτα) δεν προμήνυε την εξέλιξη που συμβατικά ονομάζουμε βιομηχανική επανάσταση στη Βρετανία και την υπόλοιπη Ευρώπη και την επακόλουθη απόκλιση σε παραγωγικότητα, εισοδήματα και βιοτικό επίπεδο ανάμεσα στις οικονομίες της Ασίας και της Ευρώπης. Αν σκεφθούμε μάλιστα ότι η Κίνα στη διάρκεια της δυναστείας των Qing και συγκεκριμένα μεταξύ 1680-1780 κατόρθωσε να διατηρήσει αμείωτο έναν πληθυσμό πολλών εκατομμυρίων και μάλιστα πολύ περισσότερων από τον πληθυσμό της Αγγλίας ή της Ολλανδίας, τότε το επίτευγμα είναι ακόμα πιο εντυπωσιακό.⁴⁶ Το έργο των δύο ιστορικών της Κίνας επικεντρώνεται στην προσεκτική σύγκριση πλουτοπαραγωγικών πηγών και παραγωγικών δραστηριοτήτων αλλά και στην αλληλεπίδραση τουλάχιστον δύο διαφορετικών πόλων και τις συνδέσεις μεταξύ τους. Ο ρόλος του περιβάλλοντος στο έργο του Pomeranz είναι καθοριστικός αλλά αποφεύγεται ο γεωγραφικός ντετερμινισμός καθώς ο χώρος και ειδικά η αξιοποίησή του από Κινέζους και Ευρωπαίους ιστοριοποιείται.

Το ερώτημα που θέτει ο Pomeranz, ακολουθώντας και εφαρμόζοντας ευρηματικά το κάλεσμα του Marc Bloch για διατύπωση αμοιβαίων ερωτημάτων στη μελέτη της συγκριτικής ιστορίας, είναι όχι γιατί η Βρετανία ακολούθησε πρώτη την τροχιά της εκβιομηχάνισης αλλά γιατί η οικονομία και οι παραγωγικές της δυνατότητες δεν συνέχισαν να «τρέχουν» με ρυθμούς ίδιους με αυτούς της περιοχής του δέλτα του ποταμού Yangzi στην Κίνα. Είναι γενικά παραδεκτό πλέον ότι η Βρετανία (για την ακρίβεια η περιοχή του Lancashire στην Αγγλία) αποτέλεσε την εξαίρεση σε σχέση τόσο με τον υπόλοιπο κόσμο όσο και σε σχέση με την Ολλανδία, για παράδειγμα, περιοχή εξίσου ανεπτυγμένη αν όχι και πιο πλούσια το 17ο αιώνα. Συνεχίζοντας και διευρύνοντας το έργο του Bin Wong, εξετάζοντας όχι μόνο τη λειτουργία των αγορών και θεσμών αλλά και τους περιορισμούς που θέτει το φυσικό περιβάλλον στην ανάπτυξη δύο περιοχών του κόσμου, ο Pomeranz αντιπαράθετει τις δύο οικονομίες με σκοπό να ανακαλύψει τι το ιδιαίτερο εμφανίζεται στην οικονομία της μιας, που

45. Ο τίτλος «Κίνα, Ευρώπη και η δημιουργία της Νεώτερης Παγκόσμιας Οικονομίας» στο βιβλίο του Pomeranz για κάποιους είναι παραπλανητικός. Είναι γεγονός ωστόσο ότι υπάρχει εξαιρετική πίεση από πανεπιστημιακούς και μη εκδοτικούς οίκους να αναβαθμιστεί οποιαδήποτε πτυχή ενός βιβλίου που ασχολείται με την παγκοσμιοποίηση και αν είναι δυνατόν η λέξη παγκόσμιος να αναφέρεται στον τίτλο. Με αυτήν την έννοια, ο τίτλος καθιστά το βιβλίο του Pomeranz πολύ πιο ευπώλητο. Ωστόσο το επιχείρημά του όντως αφορά την Ασία και την Ευρώπη στο σύνολό τους.

46. Jack A. Goldstone, «Efflorescences and economic growth», *ό.π.*, σ. 37.

μπορεί να απουσιάζει από την άλλη. Στόχος, η διερεύνηση των παραγόντων που οδήγησαν στη δημιουργία της νεώτερης παγκόσμιας οικονομίας και στη μεγέθυνση που τη χαρακτηρίζει. Το βιβλίο του είναι μια εξαιρετικά πυκνή σύνθεση που συνδυάζει πηγές Κινεζικής και Ευρωπαϊκής ιστορίας για να εξετάσει το «γεγονός» της εκβιομηχάνισης. Γι' αυτό το λόγο μόνο συνοπτικά μπορεί να παρουσιαστεί το επιχείρημά του.

Σύμφωνα με τον Pomeranz, η ανάπτυξη της βρετανικής οικονομίας δεν θα ήταν δυνατή χωρίς τα τεράστια αποθέματα άνθρακα και την αποικιακή επέκταση στην αμερικανική ήπειρο. Αν και το επιχείρημα για τις πηγές κάρβουνου και το ρόλο τους στην εκβιομηχάνιση της Αγγλίας δεν είναι καινούριο,⁴⁷ τόσο αυτό όσο και η αποικιακή επέκταση στην Αμερική αξιολογούνται ως παράγοντες που εξασφάλισαν στους Άγγλους την αξιοποίηση της γης και την πρόσβαση σε πηγές ενέργειας, ξυλείας, θερμίδων (ζάχαρη) και πρώτων υλών (βαμβάκι) που θα ήταν αδύνατο να παραχθούν στη Βρετανία. Η «ατυχία» της Κίνας –και αναρωτιέται κανείς αν η υπόθεση μπορεί να διατυπωθεί και για την Ινδία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία– είναι ότι δεν διέθετε τις για την εποχή ανεξάντλητες πηγές ενέργειας και πρώτων υλών που αξιοποίησε η Βρετανία ιδίως με την επέκταση στην αμερικανική ήπειρο. Βέβαια η ύπαρξη και αφθονία πλουτοπαραγωγικών πηγών δεν είναι ταυτόσημη με την αξιοποίησή τους. Αν οι έννοιες κέντρο-περιφέρεια έχουν ακόμα αξία, ως περιφέρεια της Ευρώπης δεν εννοείται η Ασία αλλά η Αμερική. Τα συμπεράσματα του Pomeranz έρχονται μετά από μια ιδιοφυή σύγκριση του επιπέδου διαβίωσης, τεχνογνωσίας και παραγωγικών δυνατοτήτων της περιοχής του ποταμού Yangzi με το επίπεδο της Βρετανίας, που αποδεικνύονται εντυπωσιακά παρόμοια, αν όχι ανώτερα από αυτά της Κίνας, καταρρίπτοντας έτσι παγιωμένες ιστοριογραφικές πεποιθήσεις για τον πλούτο και ευημερία της Ευρώπης πολύ πριν το 1800.

Η ριζικά αναθεωρητική σκοπιά και ανάλυση του Pomeranz ίσως υποτιμά τη δυνατότητα που διέθεταν περιοχές της Ευρώπης να αξιοποιούν τεχνικές γνώσεις που σωρευτικά και αργόσυρτα λειτούργησαν ως μοχλός οικονομικής ανάπτυξης. Όπως παραδέχεται εξάλλου ο Pomeranz, ο χαρακτήρας της ευρωπαϊκής οικονομίας ήταν περισσότερο καπιταλιστικός (κατά Braudel) από αυτόν της κινεζικής και επρόκειτο για ένα ιδιόμορφο καπιταλισμό που κυριαρχούνταν από τις μεγάλες εταιρείες («των Ινδιών») της Βρετανίας, της Ολλανδίας, της Γαλλίας αλλά και μικρότερων χωρών. Κυρίως όμως, όπως έχουν σημειώσει δύο πολύ αξιόλογοι ιστορικοί, υποτιμάται ή μάλλον εξισώνεται ο ρόλος του κράτους στην Κίνα με αυτόν των ευρωπαϊκών κρατών.⁴⁸

47. Anthony Wrigley, *Continuity, Chance and Change: The Character of the Industrial Revolution in England*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1988.

48. Βλ. τις δύο εξαιρετικές κριτικές στο έργο του Pomeranz: Peer H.H. Vries, «Are

Μια από τις συνέπειες της δουλειάς του Pomeranz είναι και η εγκατάλειψη της ιδέας ενός κέντρου της παγκόσμιας οικονομίας τουλάχιστον μέχρι το 1800 και η αποκάλυψη ενός πολυκεντρικού οικονομικού συστήματος που σταδιακά γίνεται πιο πολύπλοκο. Κυρίως όμως υπογραμμίζεται η συνεκτικότητα γεγονότων που μέχρι τώρα ήταν γνωστά και η σημασία τους αναγνωρισμένη, αλλά εξετάζονταν απομονωμένα, και τονίζεται η αξία τους για μια ευρωπαϊκή δύναμη ή για την «Ευρώπη» στο σύνολό της. Το γεγονός, για παράδειγμα, ότι η Κίνα καταργεί την κυκλοφορία χαρτονομισμάτων και επιστρέφει στον «κανόνα» του ασημιού και η Αυτοκρατορία των Mughal στην Ινδία αλλά και σε κάποιο βαθμό η Οθωμανική Αυτοκρατορία επιμένει να συλλέγει τους φόρους σε κέρματα (ασήμι) κατέστησαν εξαιρετικά κερδοφόρες τις ισπανικές εξορύξεις ασημιού στην Αμερική που σε άλλη περίπτωση θα συγκεντρώνονταν ακόμα περισσότερο στην Ευρώπη. Και όπως είναι γνωστό, η αποθησαύριση δεν είναι πάντα ευνοϊκός παράγοντας για την οικονομική ανάπτυξη. Αντίθετα, η ανταλλαγή του ασημιού με τα αξεπέραστης για την εποχή ποιότητας και τιμής ασιατικά προϊόντα από την Κίνα (πορσελάνες) και την Ινδία (βαμβακερά υφάσματα) έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη των τομέων της βαμβακοϋφαντουργίας και παραγωγής κεραμικών.⁴⁹

Για πολύ καιρό ιστορικοί της εκβιομηχάνισης αναρωτιόνταν τι το εξαιρετικό συνέβη στη Βρετανία, και αρχικά μόνο στην Αγγλία, και σε λίγες δεκαετίες (από το 1770-80 μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα) πέτυχε την οικονομική αυτάρκεια που επέτρεψε την αύξηση του πληθυσμού και του βιοτικού του επιπέδου και δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την επέκταση που με μια φράση ονομάζουμε Βρετανική Αυτοκρατορία και ιμπεριαλισμός προς το τέλος του 19ου αιώνα. Η σύγκριση της Αγγλίας με την ηπειρωτική Ευρώπη (και ειδικά με τη Γαλλία) ήταν αναπόφευκτη και κάποιοι έσπευσαν να αμφισβητήσουν ακόμα και την έννοια της βιομηχανικής επανάστασης λόγω της αργής και σωρευτικής διαδικασίας της εκβιομηχάνισης, υποστηρίζοντας ότι δεν έχει καν νόημα να την ονομάζουμε επανάσταση.⁵⁰ Έργα όπως αυτό του Pomeranz υπερτονίζουν τη σημασία ενός αλληλοεξαρτώμενου κόσμου από το 17ο-18ο αιώνα και εξής και το ρόλο που διαδραμάτισαν άλλες περιοχές του κόσμου σε τόσο καταλυτικές

Coal and Colonies Really Crucial? Kenneth Pomeranz and the Great Divergence», *Journal of World History* 12.2 (2002) 407-446 και Prasanna Parthasarathi, «Review article: the great divergence», *Past and Present* 167 (2002) 275-293.

49. Maxine Berg, «In pursuit of luxury: global history and British consumer goods in the eighteenth century», *Past and Present* 182 (2004) 85-142.

50. Nick Crafts, «Industrial Revolution in England and France: some thoughts on the question “why was England first?”», *Economic History Review* 30 (1977) 429-41. Patrick K. O'Brien και K. Ceyder, *Economic Growth in Britain and France, 1780-1914: Two Paths to the Twentieth Century*, Λονδίνο, George Allen & Unwin, 1978.

και κατά τα άλλα «τοπικές» εξελίξεις όπως η εκβιομηχάνιση της βρετανικής και της ευρωπαϊκής οικονομίας.⁵¹

Ο Pomeranz ανήκει στην ομάδα ιστορικών που πολλοί ανεπίσημα αποκαλούν «σχολή» της Καλιφόρνια, καθώς περιλαμβάνει αρκετούς ιστορικούς που εργάζονται σε πανεπιστήμια της Πολιτείας της δυτικής ακτής των Η.Π.Α. Οι ιστορικοί αυτοί έχουν αλλάξει τα τελευταία χρόνια τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε την ιστορική σχέση Ασίας και Ευρώπης. Η διαρκής αύξηση του πληθυσμού στην Κίνα και στην Ινδία πριν από την αύξηση του ευρωπαϊκού πληθυσμού, οι ανεπτυγμένες «εγχώριες» αγορές υφαντών και άλλων ειδών και το επίπεδο των εμπορικών ανταλλαγών πολύ πριν αλλά και μετά την άφιξη των Ευρωπαίων στην Ινδία και στην Ασία γενικότερα είναι μερικές μόνο από τις διαπιστώσεις της πρόσφατης ιστοριογραφίας. Άλλοι δύο εκπρόσωποι της «σχολής» της Καλιφόρνια έχουν τονίσει τη σημασία της κίνησης του ασημιού από την Ισπανική Αμερική που, κάνοντας το γύρο του κόσμου από τον Ατλαντικό και (μετά την ίδρυση της Μανίλα) από τον Ειρηνικό, κατέληγε στην Κίνα, χωρίς να είναι ωστόσο απόλυτα πειστικοί.⁵²

Αυτές ωστόσο παραμένουν συζητήσεις περιορισμένες μεταξύ των ιστορικών της οικονομίας. Υπάρχουν ιστορικοί που δεν πιστεύουν ότι η ιστορία μπορεί να ερμηνευτεί με μεθόδους των κοινωνικών επιστημών, εξετάζοντας υποθέσεις που στηρίζονται σε εκτιμήσεις δεδομένων και καταλήγοντας σε ιστορικοοικονομικές αναλύσεις. Οι προκλήσεις δεν λείπουν και έρχονται από ιστορικούς της Νότιας Ασίας οι οποίοι ανήκουν στον κύκλο που συμβολικά ονομάστηκε Subaltern Studies. Τα έργα ιστορικών όπως ο Ranajit Guha και ο Dipesh Chakrabarty αμφισβητούν όχι μόνο την πρωτοκαθεδρία κοινωνιών (και οικονομιών) της Ευρώπης αλλά και τη σύλληψη της έννοιας της ιστορίας από το Δυτικό, Ευρωπαϊκό πολιτισμό. Το επίμονο ερώτημα που παραμένει αναπάντητο είναι κατά πόσο μπορούν οι ιστορικοί να γράψουν την ιστορία των «μη Ευρωπαίων» εφόσον παραμένουν παγιδευμένοι σε αναλυτικές κατηγορίες που αναπτύχθηκαν στην Ευρώπη. Για τον Guha το πρόβλημα ξεκινά από τον Hegel και την εμμονή του σε μια ιστορία του κράτους που παραγκωνίζει την ανθρώπινη εμπειρία, ενώ για τον Chakrabarty το πρόβλημα επιδεινώθηκε με

51. Patrick K. O'Brien και Stanley L. Engerman, «The industrial revolution in global perspective», Roderick Floud και Paul Johnson (επιμ.), *The Cambridge Economic History of Modern Britain*, τ. I, *Industrialization, 1700-1860*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2004.

52. Για τους Flynn και Giraldez η παγκοσμιοποίηση ξεκινά το 1571 με την ίδρυση της Μανίλα στις Φιλιππίνες. Dennis O. Flynn και Arturo Giraldez, «Born with a Silver Spoon: The Origin of World Trade in 1571», *Journal of World History* 6.2 (1995) 201-21· Dennis O. Flynn και Arturo Giraldez, «Cycles of Silver: Global Economic Unity through the Mid-Eighteenth Century», *Journal of World History* 13.2 (2002) 391-427.

την σχεδόν ολοκληρωτική κυριαρχία του «κεφαλαίου» ως κατηγορίας ανάλυσης.⁵³ Η κριτική των Ινδών ιστορικών είναι εντυπωσιακή όχι μόνο γιατί αμφισβητεί επιστημολογικές βεβαιότητες αλλά και γιατί κατόρθωσε να ξεπεράσει τους περιορισμούς μιας «εσωτερικής» συζήτησης που αρχικά απευθυνόταν σε άλλους ιστορικούς της Νότιας Ασίας. Αντίθετα, τα έργα ιστορικών όπως ο Chakrabarty, αλλά και διανοητών όπως η Spivak (επηρεασμένη από τη σκέψη του Derrida), έχουν προκαλέσει διεθνείς συζητήσεις. Η ομάδα των μεταποικιακών σπουδών στην Ινδία έχει διασπαστεί εδώ και καιρό, κυρίως γιατί όπως ορισμένοι από τους πρωτεργάτες της υποστηρίζουν, τα αρχικά αιτήματα της ομάδας, εμπνευσμένα από τη σκέψη του Γκράμσι και το έργο του E.P. Thompson, εγκαταλείφθηκαν και ο ρόλος των υλικών συνθηκών στην ιστορική εξέλιξη γενικότερα και στην ιστορία των σχέσεων μεταξύ αποικιοκρατών και κατακτημένων ειδικότερα έχουν παραμεληθεί εντελώς.⁵⁴ Από την ίδια «σχολή» κριτικής σκέψης προέρχεται και η ακόμα πιο ριζοσπαστική και προκλητική για τους ιστορικούς πρόταση διανοούμενων όπως ο Vinay Lal που απορρίπτουν γενικά την ιστορία και ειδικά την παγκόσμια ιστορία ως σύστημα γνώσης που μπορεί να συνεισφέρει σε έναν πιο δίκαιο κόσμο και μια πιο ισότιμη ανάγνωση της ιστορίας. Ο Lal τονίζει ότι το φορτίο των ευρωκεντρικών κατηγοριών που κουβαλούν οι ιστορικοί όταν αναλύουν το παρελθόν περιοχών του κόσμου είναι εξαιρετικά βαρύ.⁵⁵ Ποια είναι η εναλλακτική πρόταση ωστόσο; Σίγουρα η επαγγελματοποίηση και θεσμοποίηση των ιστορικών σπουδών στην Ευρώπη του 19ου αιώνα κληροδότησε ευρωκεντρικές συγκρίσεις από τις οποίες είναι εξαιρετικά δύσκολο ή αδύνατο (κατά Lal) να απεγκλωβιστούν οι ιστορικοί. Το αντίδοτο ίσως είναι καλύτερες συγκρίσεις που παίρνουν υπ' όψη τους τα ευρήματα της πρόσφατης ιστοριογραφίας και αντιστέκονται στο σχετικισμό του ερευνητικά συγκεκριμένου γεωγραφικού χώρου και ιστορικού χρόνου, επιχειρώντας έτσι να απαντήσουν σε σημαντικά ερωτήματα του παρελθόντος αλλά και του παρόντος.⁵⁶

Η Παγκόσμια Ιστορία ως Ιστορία της Παγκοσμιοποίησης

Από τα προηγούμενα είναι σαφές για ποιούς λόγους είναι σίγουρα ενδιαφέρουσα και χρήσιμη, αν όχι αναγκαία, η ενασχόληση με το πεδίο και την προσέγγι-

53. Dipesh Chakrabarty, *Provincializing Europe*, New Jersey, Princeton University Press, 2000.

54. Βλ. Sumit Sarkar, *Writing Social History*, Δελχί, Oxford University Press, 1997.

55. Vinay Lal, «Provincializing the West: World History from the Perspective of Indian History», Β. Stuchtey και Ε. Fuchs (επιμ.), *Writing World History*, Οξφόρδη 2003.

56. Κ. Pomeranz, *The Great Divergence*, ό.π., σ. 8.

ση της Παγκόσμιας Ιστορίας. Ένας-δύο λόγοι επιπλέον ίσως να πείσουν και τους πιο σκεπτικιστές. Στον κόσμο των (ευρωπαϊκών) εθνικών κρατών όπως δομήθηκε στη διάρκεια του 19ου αιώνα η Ιστορία υπηρέτησε και υπηρετεί την εγγενή ανάγκη του έθνους-κράτους να αποκτήσουν οι υπήκοοι-πολίτες μια βαθιά γνώση της ιστορίας μιας κοινωνίας, ενός λαού και ενός έθνους, μέσα από αφηγήσεις γραμμένες με πατριωτικό πνεύμα που κατασκευάζουν ιστορικές συνέχειες έθνους και θρησκείας. Είναι πεποίθηση όλο και περισσότερων ότι η εποχή της παγκοσμιοποίησης απαιτεί προσεγγίσεις όπως αυτή της Παγκόσμιας Ιστορίας. Βέβαια, για πολλούς η Παγκόσμια Ιστορία ή Global History είναι κυρίως η ιστορία της παγκοσμιοποίησης και αυτό διαφοροποιεί τους ιστορικούς αυτούς από τους (συνήθως) Αμερικανούς της World History.⁵⁷ Ωστόσο, ενώ η Παγκόσμια Ιστορία είναι κυρίως τρόπος σκέψης, οργάνωσης της έρευνας και προσέγγισης του παρελθόντος, η ιστορία της παγκοσμιοποίησης είναι αντικείμενο έρευνας που καλό αλλά όχι απαραίτητο είναι να αξιοποιεί τη μέθοδο των συγκρίσεων και συνδέσεων διαφορετικών περιοχών του κόσμου και να αναζητά την εκκίνηση και τον τρόπο της διαδικασίας που σήμερα ονομάζουμε παγκοσμιοποίηση.

Δημοσιογράφοι, πολιτικοί επιστήμονες και κοινωνιολόγοι μέχρι σχετικά πρόσφατα φαίνεται να αισθάνονται πολύ πιο άνετα από ιστορικούς στο να μιλήσουν για την ιστορία της παγκοσμιοποίησης. Κάποιοι ιστορικοί ωστόσο που αφογκράζονται τις αλλαγές γύρω τους δεν θα μπορούσαν να μείνουν αδιάφοροι, κι εδώ και λίγα χρόνια η αναζήτηση των αιτιών της παγκοσμιοποίησης ανήκει στα ενδιαφέροντά τους. Μια από τις πιο δημοφιλείς περιοδολογήσεις προτείνει τρεις περιόδους παγκοσμιοποίησης ή «παγκοσμιοποιήσεις»: η πρώτη περίοδος ονομάζεται «αρχαϊκή» παγκοσμιοποίηση και εκτείνεται από την αρχαιότητα μέχρι το 17ο αιώνα περίπου. Η δεύτερη, κυρίως ευρωπαϊκή, «πρωτο-παγκοσμιοποίηση», περιλαμβάνει την πρώτη γεωπολιτική και οικονομική ολοκλήρωση μεγάλων περιοχών του κόσμου, ενώ η τρίτη περίοδος διαρκεί από τη βιομηχανική επανάσταση μέχρι σήμερα.⁵⁸ Η περιοδολόγηση είναι γενικά αποδεκτή αλλά ο ευρωκεντρισμός της είναι προφανής.⁵⁹ Σε κάθε περίπτωση,

57. Bruce Mazlish, «Comparing global history to world history», *Journal of Interdisciplinary History* 28.3 (1998) 385-395 και του ίδιου, «Global History and World History», Bruce Mazlish και Akira Iriye (επιμ.), *The Global History Reader*, Νέα Υόρκη 2005.

58. A.G. Hopkins (επιμ.), *Globalization in World History*, Νέα Υόρκη, W.W. Norton, 2002· για μια παρόμοια άποψη βλ. C.A. Bayly, *The Birth of the Modern World, 1780-1914*, Οξφόρδη, Blackwell, 2004 και Robbie Robertson, *The Three Waves of Globalization: A History of Developing Global Consciousness*, Λονδίνο, Zed Books, 2003. Παρόμοια περιοδολόγηση, αλλά για το 1750 και εξής, ακολουθείται και στο J. Osterhammel και N. Petersson, *Globalization. A short history*, Πρίνστον, Princeton University Press, 2003.

59. Κάποια άλλα πιο τεχνικά επιχειρήματα προέρχονται και πάλι από την οικονομική

όλο και περισσότεροι ιστορικοί, και όχι μόνο, πείθονται ότι η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης θα γίνει πολύ πιο ξεκάθαρη αν συνεχίσουν να συζητούν και να διαφωνούν για το πότε, πώς και γιατί η νεότερη εποχή καθορίστηκε από την ολοένα αυξανόμενη ενσωμάτωση όλο και περισσότερων περιοχών του κόσμου σε ένα κοινό σύστημα αναφορών, όπως διαμορφώνονται στην παγκόσμια κατάσταση.

Η σχετική συζήτηση προδίδει μια ασάφεια αν όχι ανασφάλεια λόγω της έλλειψης εμπειρικών μελετών. Το βιβλίο του Chris Bayly παραμένει εξαίρεση.⁶⁰ Καλύπτοντας τον «μακρύ» 19ο αιώνα ο Bayly έγραψε ένα ήδη κλασικό έργο, θεματική ιστορία του κόσμου, της νεωτερικότητας, της παγκοσμιοποίησης. Κράτος, θρησκεία, πολιτικές ιδεολογίες και οικονομική ζωή είναι οι κυριότερες «περιοχές» ανθρωπίνης δραστηριότητας που σταδιακά έγιναν πιο ομοίμορφες μεταξύ 1780 και 1920 σε ολόκληρο τον πλανήτη, αν και βέβαια όχι με την ίδια ένταση και στην ίδια έκταση. Δεν παραλείπονται ούτε και οι «πρακτικές του σώματος» που διαδόθηκαν σε αυτήν την περίοδο και αφορούν τους τρόπους με τους οποίους άνθρωποι σε πολλά μέρη του κόσμου ντύνονταν, έτρωγαν, μιλάγαν και τελικά διαμόρφωναν την καθημερινότητά τους στη δημόσια αλλά και στην ιδιωτική «σφαίρα». Ο Bayly ανακαλύπτει μια κρίση διακυβέρνησης στο τέλος του 18ου αιώνα που εκδηλώνεται σε περιοχές του κόσμου και αυτοκρατορίες τόσο διαφορετικές όσο η Οθωμανική, η αυτοκρατορία των Σαφαβιδών στο Ιράν και η Γαλλία των Βουρβόνων, μια ανάλυση που θυμίζει παλιότερες μελέτες συγκριτικής ιστορικής κοινωνιολογίας.⁶¹ Σε αντίθεση με τις μελέτες αυτές όμως το βιβλίο του Bayly δεν εγκλωβίζεται σε άκαμπτες συγκρίσεις ιστορικών «μεταβλητών» αλλά διατυπώνει συνδέσεις μεταξύ των γεγονότων και αιτιών που οδήγησαν σε παρακμή κραταίες αυτοκρατορίες. Η κρίση εκδηλώθηκε ως αποτέλεσμα των πολυέξοδων πολέμων που οι τρεις αυτοκρατορίες διεξήγαν, ενώ εξαίρεση αποτέλεσαν οι επικράτειες της Αγγλίας και της αυτοκρατορίας των Qing στην Κίνα. Για μια ακόμα φορά οι δύο εξαιρέσεις δεν είναι συγκρίσιμες καθώς η δυνατότητα της κινεζικής αυλής και γραφειοκρατίας να συγκεντρώνει

ιστορία και ορίζουν την παγκοσμιοποίηση ως σύγκλιση τιμών που από το 19ο αιώνα και εξής οδήγησε στην ανάδυση μιας παγκόσμιας οικονομίας. Κεντρικά ζητήματα αυτής της μεθοδολογικά ξεκάθαρης, εμπειρικά ισχυρής αλλά εννοιολογικά περιορισμένης προσέγγισης στην ιστορία της παγκοσμιοποίησης είναι οι πολιτικές και τεχνολογικές εξελίξεις που οδήγησαν στην αύξηση της ροής κεφαλαίων, εργασίας και εμπορευμάτων τους τελευταίους δύο αιώνες. Η οικονομία και ο ρόλος του κράτους ωστόσο εξετάζονται εντελώς αυτόνομα. K.H. O'Rourke και J.G. Williamson, *Globalization and History: The Evolution of a 19th Century Atlantic Economy*, Κέμπριτζ, Mass: MIT Press, 1999.

60. C.A. Bayly, *The Birth of the Modern World, 1780-1914*, ό.π.

61. Όπως για παράδειγμα, T. Skocpol, *States and Social Revolutions: a comparative analysis of France, Russia and China*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press 1979 και Charles Tilly, *Big structures, large processes, huge comparisons*, Νέα Υόρκη, Sage, 1984.

αποτελεσματικά τις απαραίτητες προσόδους για τη διεξαγωγή πολέμων ήταν πολλαπλάσια της Αγγλίας. Αντίθετα με την Αγγλία όμως, στην οποία το βασιλικό ναυτικό αποτέλεσε τη μεγαλύτερη και πιο αποδοτική επένδυση του 18ου αιώνα (και τη σημαντικότερη παρέμβαση του κράτους στην οικονομία), στην Κίνα δεν υπήρχε η ανάγκη μιας στρατιωτικής μεταρρύθμισης.⁶² Η επιβολή παγκόσμιας ισχύος μέσω μιας ανεπτυγμένης πολεμικής τεχνολογίας βέβαια έχει αναλυθεί.⁶³ Ωστόσο δεν είναι απόλυτα πειστικό ότι η σύγκρουση, αλληλεπίδραση και ανταλλαγή μεταξύ αυτοκρατοριών μέχρι και το τέλος του 18ου αιώνα είχε προχωρήσει σε τέτοιο βαθμό που να μας επιτρέπει να μιλάμε για ένα σύστημα σε διαδικασία παγκόσμιας ολοκλήρωσης. Επίσης, μια «παραδοσιακή» προσέγγιση σε επίπεδο κρατών ενέχει τον κίνδυνο να παραβλεφθούν τα εμπορικά δίκτυα και τα δίκτυα ανταλλαγής προϊόντων και γνώσης, τα οποία σε πολλές περιόδους συνέχισαν να λειτουργούν παρά τις περιφερειακές συγκρούσεις μεταξύ αυτοκρατοριών.

Η βιομηχανία βαμβακερών, ένα παράδειγμα παγκόσμιας ιστορίας συνδέσεων και συγκρίσεων

Ένα τέτοιο παράδειγμα ανταλλαγής ή μάλλον μεταφοράς χρήσιμης και αξιόπιστης γνώσης στην παραγωγική διαδικασία αποτελεί η διάδοση τεχνικών τύπωσης και βαφής υφασμάτων από την Ασία προς την Ευρώπη.⁶⁴ Το κεντρικό ερώτημα της ερευνητικής αναζήτησης που αφορά τη μετατροπή της παραγωγής βαμβακερών υφασμάτων από περιφερειακή βιομηχανία σε παγκόσμια είναι για ποιούς λόγους η εκμηχάνιση της παραγωγής υφαντών εμφανίσθηκε στην Ευρώπη που είχε μια σειρά από συγκριτικά μειονεκτήματα (απουσία βαμβακιού ως πρώτη ύλη) και όχι στην Ασία και ειδικότερα στην Ινδία αλλά και στην Κίνα ή και στις περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όπου η παραγωγή βαμβακερών αναπτύχθηκε για αιώνες.

Η ποιότητα των ινδικών βαμβακερών υφασμάτων μέχρι και το τέλος του 18ου αιώνα ήταν γνωστή και αξιόπεραστη. Σε συνδυασμό μάλιστα με τις χαμηλές τιμές τους αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους λόγους που οδήγησαν στην απαγόρευση των εισαγωγών τους στην Αγγλία και τη Γαλλία με

62. Για το επιχείρημα του ρόλου του βρετανικού ναυτικού ως παράγοντα της βρετανικής οικονομικής ανάπτυξης βλ. Patrick O'Brien, «Inseparable Connexions: Trade Economy, Fiscal State and the Expansion of Empire, 1688-1815», P. Marshall (επιμ.), *Oxford History of the British Empire*, τ. 2, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1998.

63. William McNeill, *The pursuit of power: technology, armed force and society since A.D. 1000*, Σικάγο, University of Chicago Press, 1982.

64. Για μια εκτενέστερη ανάλυση της διαδικασίας βλ. Athanasios (Sakis) Gekas, «A Global History of Ottoman Cotton Textiles, 1600-1850», EUI Max Weber Working Paper MWP 2007/25.

σκοπό την ενίσχυση της εγχώριας βιομηχανίας υφαντών. Ωστόσο η γνώση στο στάδιο του τελειώματος (βαφή των νημάτων και τύπωση των υφασμάτων) στην Ευρώπη παρέμεινε εξαιρετικά περιορισμένη για αιώνες. Αντίθετα, οι τεχνικές βαφής και τύπωσης μεταφέρθηκαν από την Ινδία στο Ιράν και από εκεί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία μέσω εμπορικών δικτύων και δρόμων. Με δύο διαφορετικούς τρόπους η τεχνογνωσία στη διαδικασία τελειώματος των υφαντών μεταφέρθηκε στη Δύση: η τύπωση υφαντών μεταφέρθηκε με Αρμένιους τεχνίτες από το Ντιγιαρμπακίρ της σημερινής νοτιοανατολικής Τουρκίας στη Μασσαλία στα μέσα του 17ου αιώνα. Όταν στη διάρκεια του 17ου και 18ου αιώνα τα ινδικά υφαντά γίνονταν όλο και περισσότερο δημοφιλή στα υψηλότερα εισοδηματικά στρώματα αρχικά, και αφού αργότερα απέκτησαν ευρύτερη ζήτηση, οι Οθωμανοί παραγωγοί άρχισαν να μιμούνται τα ινδικά υφαντά. Τα *Chafarcani* υφαινόνταν και τυπώνονταν κυρίως στο Ντιγιαρμπακίρ, στο Κουρδιστάν, κοντά στα παραδοσιακά κέντρα υφαντουργίας στη Μοσούλη και στο Ιράν.⁶⁵ Είναι εξαιρετικά πιθανό οι τεχνικές τελειώματος των υφαντών να ταξίδεψαν μαζί με Αρμένιους εμπόρους και τεχνίτες από το Ιράν και συγκεκριμένα τη Νέα Τζούλφα, το προάστιο του Ισπαχάν, τον κυριότερο τόπο εγκατάστασης Αρμενίων στο Ιράν στις αρχές του 17ου αιώνα και έναν από τους ισχυρότερους κρίκους του αρμένικου εμπορικού δικτύου.⁶⁶ Ο Olivier Raveux έχει δείξει πώς η Μέση Ανατολή και η περιοχή του Ντιγιαρμπακίρ στο Κουρδιστάν υπήρξε το εύφορο έδαφος για νέες τεχνικές, ειδικά το τύπωμα των λευκών βαμβακερών κάλικο.⁶⁷ Οι τεχνικές αυτές μεταφέρθηκαν στη Μασσαλία από τους Αρμένιους που μετανάστευσαν εκεί μετά από πρόσκληση των γαλλικών αρχών. Οι απαρχές της τεχνικής του τυπώματος των υφαντών ανάγονται στην Ινδία, από όπου τις αντέγραψαν Ιρανοί και τις προσάρμοσαν στις δικές τους αγορές, προσθέτοντας μοτίβα και τεχνοτροπίες. Αν και δεν έχουν βρεθεί περσικά τυπωμένα υφαντά, είναι γνωστό ότι η βιοτεχνία ήταν αναπτυγμένη στο Ρεστ, το Κασάν και το Ισπαχάν. Η σπανιότητα των πηγών και αποδεικτικών στοιχείων έχει προκαλέσει σύγχυση για το αν τα καλύτερα υφαντά τυπώνονταν ή ήταν ζωγραφιστά.⁶⁸

Η ιστορία του αρμένικου δικτύου τεχνιτών που ακολούθησε το δρόμο των

65. Olivier Raveux, «Spaces and Technologies in the Cotton Industry in the Seventeenth and Eighteenth Centuries: The Example of Printed Calicoes in Marseilles», *Textile History* 36.2 (2005) 131-145.

66. Ina Baghdiatz McCabe, Gelina Harlaftis, Ioanna Pepelasis Minoglou (επιμ.), *Diaspora Entrepreneurial Networks: Four Centuries of History, Νέα Υόρκη*, Berg, 2005.

67. O. Raveux, «Spaces and Technologies», *ό.π.*

68. Pope Arthur Upham (επιμ.), *A Survey of Persian Art. From Prehistoric Times to the Present*, τ. 5, Asia Institute of Pahlavi University, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1967, σ. 2155.

εμπόρων από το Ιράν στο Κουρδιστάν και από κει στη Μασσαλία αποτελεί ένα αρκετά πειστικό παράδειγμα μεταφοράς τεχνικής. Ωστόσο οι συνέπειες της μετανάστευσης αυτής παραμένουν αδιευκρίνιστες καθώς η εξέλιξη αυτή από μόνη της δεν ήταν αρκετή και τελικά δεν οδήγησε στην εκμηχάνιση και βιομηχανική «απογείωση» της Μασσαλίας. Αντίθετα η περίπτωση της νηματουργίας στα Αμπελάκια έχει ονομαστεί ένα παράδειγμα της «πετυχημένης ενσωμάτωσης στην παγκόσμια οικονομία – τουλάχιστον για μικρό διάστημα».⁶⁹ Η περίπτωση της νηματουργίας στα Αμπελάκια δείχνει τις δυνατότητες της μεταφοράς τεχνικής από την Ασία στην Ευρωπαϊκή Δύση μέσω των ευρωπαϊκών περιοχών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ταξιδιώτες που πέρασαν από τα Αμπελάκια προσφέρουν άφθονες πληροφορίες για την κοινωνική οργάνωση και την οικονομία των χωριών της περιοχής, αλλά ελάχιστες για τις τεχνικές της βαφής των νημάτων καθώς και το γνέσιμο της κλωστής. Η επιτυχία της περιοχής και η ευμάρεια οφειλόταν αποκλειστικά στη βαφή της κλωστής με το έντονο κόκκινο χρώμα, το οποίο έγινε διάσημο για την ανθεκτικότητά του.

Κάποια στιγμή στη διάρκεια του 17ου και στις αρχές του 18ου αιώνα το κλειστό σύστημα της συντεχνίας στη Θεσσαλία άρχισε να εμφανίζει ρωγμές, καθώς έμποροι προωθούσαν κλωστή σε χωρικούς, παίρνοντας το τελικό προϊόν, το ύφασμα. Η παραγωγή μεταφέρθηκε από τις πόλεις στα χωριά. Στο τέλος του 18ου αιώνα το κέντρο υφαντουργίας και βαφής στον Τύρναβο ήταν ήδη σε τροχιά παρακμής ενώ περιοχές όπως τα Αμπελάκια ήταν ήδη σε ακμή.⁷⁰ Η μεταφορά της παραγωγής από τον αστικό χώρο στο χώρο της υπαίθρου στις ευρωπαϊκές περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπως η Θεσσαλία, μας υποχρεώνει να αναθεωρήσουμε την εικόνα της παρακμής της υφαντουργίας η οποία όπως φαίνεται αφορούσε μόνο τα αστικά κέντρα. Η τεχνική της βαφής της κλωστής με το έντονο κόκκινο χρώμα στη Θεσσαλία παρέμεινε μυστικό μέχρι το τέλος του 18ου αιώνα. Προσπάθειες από Γάλλους και αυστριακούς χημικούς σε εργοστάσια του Montpellier, Languedoc, Berne, Rouen, Mayenne και Cholet απέτυχαν να αναπαράγουν το χρώμα. Η τεχνική στην Οθωμανική Αυτοκρατορία αναπτύχθηκε στην Προύσα και από εκεί διαδόθηκε στην Αδριανούπολη και τα άλλα βιοτεχνικά κέντρα, όπως τα Αμπελάκια. Είκοσι τέσσερα εργαστήρια στην περιοχή της Θεσσαλίας έγνεθαι και έβαφαν 2.500 μπάλες ακατέργαστο βαμβάκι, το οποίο κατόπιν εξ ολοκλήρου σχεδόν εξαγόταν στη

69. Suraiya Faruqi, «Declines and revivals in textile production», S. Faruqi (επιμ.), *The Cambridge History of Turkey*, τ. 3, *The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2006.

70. Socrates Petmezas, «Patterns of proto-industrialization in the Ottoman Empire. The case of Eastern Thessaly (ca 1750-1860)», *The Journal of European Economic History* 19.3 (1990) 575-603.

Γερμανία.⁷¹ Στα 1760 Έλληνες στη Βιέννη μετέφεραν ποσότητες βαμβακιού αλλά και βαμμένη κλωστή από τη Θεσσαλία. Έμποροι προερχόμενοι από τη Δ. Μακεδονία, την Ήπειρο και τη Θεσσαλία έλεγχαν το εμπόριο σε πόλεις και εμπορικά πανηγύρια σε όλη την κεντρική και ανατολική Ευρώπη. Ο Beaujour στις αρχές του 19ου αιώνα έγραφε ότι κάθε χρόνο βάφονταν περίπου 10.000 μπάλες νήματος (135.000-145.000 λίβρες) στη Θεσσαλία και στέλνονταν στη Γερμανία, την Ελβετία, την Πολωνία και τη Ρωσία. Έλληνες από τη Θεσσαλία που κατείχαν το μυστικό της τεχνικής της βαφής διέκριναν την προθυμία των αυστριακών αρχών να αναπτύξουν την τεχνική της βαφής στο πλαίσιο της αψβουργικής βιοτεχνίας.⁷²

Η συγκεκριμένη διαδικασία και τα χαρακτηριστικά (ανθεκτικότητα) της τεχνικής της κόκκινης βαφής ήταν ιδιαίτερα δύσκολο να αντιγραφούν και κατ'επέκταση να διαδοθούν. Οι πρώτοι που προσκάλεσαν τεχνίτες από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, τη Σμύρνη ή την Αδριανούπολη, και παρατήρησαν την τεχνική τους ήταν οι Γάλλοι. Γνώσεις χημείας μαζί με τη μάθηση μέσω εμπειρικής γνώσης από Έλληνες τεχνίτες οδήγησε στην ίδρυση του πρώτου εργαστηρίου βαφής στη Ρουέν το 1750-60. Το 1765 η τεχνική είχε ήδη δημοσιευτεί στο Παρίσι. Η καλλιέργεια του ριζαριού (ερυθρόδανο) στη Γαλλία στα μέσα του 18ου αιώνα σίγουρα βοήθησε την ανάπτυξη της βιοτεχνίας. Αντίθετα, οι αυστριακές αρχές ακολούθησαν μια πολιτική εσωστρέφειας και έδιναν άδεια για δώδεκα χρόνια μόνο σε όποιον ήθελε να χρησιμοποιεί την τεχνική, περιορισμός που μάλλον αποθάρρυνε όσους τεχνίτες-επιχειρηματίες σκέφτονταν να αναλάβουν το ρίσκο, και κατά συνέπεια εμπόδισε τη διάδοση της τεχνικής στην Αυστρία.

Μέχρι τις αρχές του 19ου αιώνα λίγα έργα είχαν δημοσιευθεί για τη διαδικασία της βαφής και τις λεπτομέρειες της τεχνικής. Αν και ήδη από το 1766 είχαν δημοσιευθεί κάποια βιβλία («συνταγών»), μετά και τη μετανάστευση βαφέων από την Αδριανούπολη, την Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη, η διάδοση της τεχνικής γνώσης μέσω της τυπογραφίας δεν ήταν αρκετή. Η πολύπλοκη και ευαίσθητη διαδικασία χρειαζόταν εμπειρία αλλά και τις κατάλληλες κλιματικές συνθήκες (νερό και αέρας) που μπορούσαν να καθορίσουν το τελικό αποτέλεσμα.⁷³ Παρ' όλα αυτά, γαλλικές συνταγές και οι συσσωρευόμενες γνώσεις χημείας έπαιξαν ρόλο στη διάδοση της γαλλικής παραγωγής κόκκινης βαφής,

71. Νίκος Γ. Σβορώνος, *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης τον 18ο αιώνα*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1996, σ. 285-287 (α' έκδοση, γαλλικά, 1956).

72. Όλγα Κατσιαρδή-Hering, *Τεχνίτες και τεχνικές βαφής νημάτων. Από τη Θεσσαλία στην Κεντρική Ευρώπη (18ος-αρχές 19ου αι.)*, Αθήνα-Αμπελάκια, Ηρόδοτος, 2003, σ. 95.

73. R. Chenciner, *Madder Red: A History of Luxury and Trade. Plant Dyes and Pigments in World Commerce and Art*, Λονδίνο, Curzon, 2000, σ. 188-190.

που δεν μπορούσε ωστόσο να ξεπεράσει την ανώτερη βαφή της Θεσσαλίας, τουλάχιστον μέχρι της αρχές του 19ου αιώνα.

Η διάδοση της τεχνικής από Θεσσαλούς τεχνίτες στην κεντρική Ευρώπη έχει περιγραφεί και αναλυθεί από την Όλγα Κατσιαρδή-Hering και δεν χρειάζεται να αναπαραχθεί εδώ. Η κωδικοποίηση των τεχνικών βαφής και η διάδοσή τους ή η απόκρυψή τους (από το γαλλικό και αψβουργικό κράτος αντίστοιχα) δεν υπήρξε ωστόσο χαρακτηριστικό των ευρωπαίων τεχνιτών μόνο. Η βιβλιοθήκη του Υπουργείου της Ινδίας στο Λονδίνο έχει στη συλλογή της μια ανώνυμη ιατρική διατριβή που ονομάζεται *Nuskha Khulasatul Mejarrebat* (Διατριβή Αποδεδειγμένων Ιατρικών-φαρμακευτικών Συνταγών) η οποία περιλαμβάνει ένα κεφάλαιο για τη βαφή και το τύπωμα υφαντών. Το έργο γράφτηκε το 1766 και είναι σχεδόν σίγουρα προγενέστερο. Ο τρόπος γραφής υποδεικνύει ότι όποιος το έγραψε είχε μια λεπτομερή γνώση της τεχνικής.⁷⁴ Η μελέτη περιέχει εβδομήντα επτά διαφορετικές διαδικασίες βαφής για σαράντα οκτώ αποχρώσεις. Η παραγωγή και της πρώτης ύλης στην Ινδία αντιδιαστέλλεται με το πρόβλημα εισαγωγής που αντιμετώπιζαν ευρωπαίοι παραγωγοί και που λύθηκε εν μέρει με την καλλιέργεια ερυθρόδανου στη Γαλλία στα μέσα του 18ου αιώνα. Το σημαντικό αυτό συγκριτικό πλεονέκτημα το διέθεταν και οι παραγωγοί της Θεσσαλίας που προμηθεύονταν υλικά βαφής από την Ανατολία και σε μικρότερο βαθμό από περιοχές των Βαλκανίων.

Η περίπτωση της παραγωγής κόκκινης βαμμένης κλωστής αποτελεί ένα ενδιαφέρον σημείο σύγκρισης μεταξύ της ινδικής και της οθωμανικής βιοτεχνίας παραγωγής βαμβάκερών υφαντών και κλωστής, τεχνικής και εξειδίκευσης, και δείχνει τη μεταφορά της τεχνικής στη Γαλλία και την Αυστρία. Το ίντιγκο στην Ινδία και το ριζάρι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία έγιναν περιζήτητα για τις βαφές.⁷⁵ Η μετάδοση των τεχνικών από την Ασία στην Ευρώπη ήταν ιδιαίτερα σημαντική και συνέβη μέσω της εμπειρικής γνώσης και της μετανάστευσης τεχνιτών αλλά και μέσω κωδικοποίησης της τεχνικής γνώσης με τη μορφή των «συνταγών», οδηγιών για την παραγωγή της βαφής και το βάψιμο της κλωστής ή του υφάσματος. Στην περίπτωση των Αρμενίων, που μετανάστευσαν στη Μασσαλία και απο κει σε άλλα περιφερειακά κέντρα στο 17ο αιώνα, υπήρξε μετάδοση εμπειρικής γνώσης. Στην περίπτωση των Θεσσαλών τεχνιτών οι τεχνικές γνώσεις διαδόθηκαν τόσο εμπειρικά όσο και κωδικοποιημένα. Η ανάπτυξη των τεχνικών τελειώματος του υφάσματος βέβαια ήταν ακόμα στη

74. Naqvi Hamida Khatoun, «Colour Making and Dyeing of Cotton Textiles in Medieval Hindustan», *International Journal of Hindu Studies* 15.1 (1980) 58-70.

75. Για τη ζήτηση των ινδικών υφαντών από τους Ευρωπαίους και τη μεταφορά τεχνικών βαφής και τύπωσης βλ. Beverly Lemire, Giorgio Riello, «East & West: Textiles and Fashion in Early Modern Europe», *Journal of Social History* 41.4 (2008) 887-891.

φάση της προβιομηχανικής παραγωγής και ως τέτοιες ήταν αναγκαίες αλλά όχι ικανές συνθήκες εκβιομηχάνισης.

Συνδέσεις και συγκρίσεις μεταξύ περιοχών στις οποίες διαδόθηκε η βιοτεχνία υφαντών (από την Ανατολή προς τα Δυτικά), ίσως εξηγήσουν έστω και εν μέρει το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα που απέκτησε και διατήρησε η Ευρώπη σε βάρος άλλων βαμβακοπαραγωγών περιοχών. Το ερώτημα βέβαια παραμένει: για ποιους λόγους η Ευρώπη και ιδιαίτερα η Βρετανία προσέκλυσε και εκμεταλλεύτηκε τη διάδοση χρήσιμης και αξιόπιστης γνώσης στην παραγωγή βαμβακερών. Αν και το ερώτημα είναι εξαιρετικά παλιό, ιστορικοί της εκβιομηχάνισης, πλέον και μέσω της Παγκόσμιας Ιστορίας, διατυπώνουν επιχειρήματα που προκύπτουν από τη σύγκριση περιοχών στην Ινδία, την Κίνα και την Οθωμανική Αυτοκρατορία και από τη συσχέτιση εξελίξεων σε διαφορετικές περιοχές του κόσμου.

Συνέπειες και τάσεις

Οι συνέπειες αυτής της πρόσφατης ιστοριογραφικής στροφής και της εμφάνισης της Παγκόσμιας Ιστορίας θα μπορούσαν σχηματικά να συνοψιστούν στα εξής: όσον αφορά τη συζήτηση για την μεγάλη απόκλιση μεταξύ Ανατολικής και Νότιας Ασίας και Ευρώπης (και κατ' επέκταση τη συζήτηση για τη διύρυνση των ανισοτήτων στο κόσμο), πρόσφατες μελέτες έχουν καταστήσει ξανά την οικονομική ιστορία ενδιαφέρουσα και επίκαιρη μετά από δεκαετίες παρακμής. Η ιστορία της παγκοσμιοποίησης και ένας αριθμός πιο εκλαιευμένων προσεγγίσεων προσελκύει το ίδιο ή και μεγαλύτερο αναγνωστικό ενδιαφέρον από αυτό που προκάλεσαν πριν από αρκετά χρόνια η ιστορία ενός χωριού αιρετικών ή η ιστορία ενός μιλωνά, η μεθοδολογική καινοτομία των οποίων παραμένει αναμφισβήτητη.⁷⁶

Ευρωκεντρικές περιοδολογήσεις της παγκόσμιας ιστορίας χάνουν ακόμα περισσότερο έδαφος όταν, για παράδειγμα, πρέπει να αντιμετωπίσουμε το ερώτημα τι νόημα έχει ο 18ος αιώνας για την ιστορία της Ινδονησίας,⁷⁷ ή τι σήμαινε το 1789 για έναν υφαντουργό στην Ινδία. Είναι σαφές ότι για να απαντηθούν παρόμοια ερωτήματα χρειάζεται να υιοθετήσουμε πολυκεντρικές ερμηνείες και

76. Για την ιστορία του χωριού των αιρετικών βλ. Emmanuel Le Roy Ladourie, *Montaillou: The Promised Land of Error*, Νέα Υόρκη, Braziller, 1978, ενώ για την ιστορία ενός μιλωνά το πολύ γνωστό, Carlo Ginzburg, *The cheese and the worms: The Cosmos of a sixteenth-century miller*, Βαλτιμόρη, Johns Hopkins University Press, 1980, στα ελληνικά, *Το τυρί και τα σκουλήμια. Ο κόσμος ενός μιλωνά του 16ου αιώνα*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1994. Και τα δύο ανήκουν στο πεδίο της μικροϊστορίας.

77. J.C. van Leur, *Indonesian trade and society: essays in Asian social and economic history*, Χάγη, W. Van Hoeve Publishers, 1967.

περιοδολογήσεις. Για όσους πειραματίζονται στην παγκόσμια ιστορία και αναγνωρίζουν τις πολύδρομες πολιτισμικές μεταφορές, η ιστορικότητα του κάθε λαού και πολιτισμού είναι δεδομένη. Αυτό βέβαια απαιτεί και την ιστορικοποίηση των συνθηκών μέσα στις οποίες προέκυψαν οι ιδεολογικές πεποιθήσεις για τους ασιατικούς πολιτισμούς και για την έλλειψη ιστορικής αυτογνωσίας που δόθηκε τους χαρακτηρίζει.⁷⁸ Για κάποιους ιστορικούς ο άκριτος ευρωκεντρισμός ανήκει πλέον στο παρελθόν και οι συνθήκες είναι ώριμες για την επανεξέταση του ρόλου της Ευρώπης στην παγκόσμια ιστορία.⁷⁹

Είναι φανερό ότι τα θέματα αν όχι και οι προσεγγίσεις σε ένα πεδίο ιστορικής έρευνας όπως αυτό της Παγκόσμιας Ιστορίας είναι δύσκολο να εξαντληθούν, ειδικά όταν εμπλουτίζονται και συμπληρώνονται με κατακτήσεις άλλων επιστημών. Με το ενδιαφέρον για την προστασία του περιβάλλοντος να αυξάνεται τόσο ραγδαία όσο λιώνουν οι πάγοι, η ιστορία του περιβάλλοντος είναι ένα μόνο παράδειγμα συγκερασμού κατάρτισης και προσεγγίσεων που επιτρέπει στους ιστορικούς να ενσωματώσουν το φυσικό περιβάλλον στις αναλύσεις τους αναδεικνυόντάς το έτσι συχνά σε παράγοντα ιστορικής αλλαγής. Πρωτοπόρος βέβαια, για μια ακόμα φορά, ο Braudel και το έργο του για τη Μεσόγειο, αν και με τη στατική ή «αργόσυρτη» ιδιότητα που έδινε ο Braudel στην ιστορία του χώρου.⁸⁰ Σήμερα, εξήντα χρόνια μετά τη δημοσίευση της *Μεσογείου*, ιστορικοί έχουν ανακαλύψει πολλές «μεσογείους»,⁸¹ και η ιστορία των θαλασσών έχει εμπλουτισθεί κριτικά σε βαθμό που να αναδεικνύεται σε ξεχωριστό υποπεδίο ιστορικών σπουδών. Μετά τη Μεσόγειο οι πιο πολυμελετημένες θάλασσες είναι ο Ατλαντικός και ο Ινδικός Ωκεανός με τον Ειρηνικό να προσελκύει (ως τώρα) το λιγότερο ενδιαφέρον. Η ιστορία των θαλασσών ή η «θαλασσολογία», όπως την έχουν ονομάσει οι Horden και Purcell, είναι ένα μόνο παράδειγμα θεώρησης των ωκεανών και γενικότερα της θάλασσας ως ζωτικού χώρου ανθρώπινης αλληλεπίδρασης.⁸²

78. Βλ. το πρόσφατο αφιέρωμα στην κινεζική ιστοριογραφία και τη σχέση της με τη δυτική, «Forum: Chinese and Western Historical Thinking», *History and Theory* 46.2 (2007).

79. Βλ. το δίκτυο European Network in Universal and Global History, <http://www.eniugh.org>

80. Μια εξαιρετική πρόσφατη σύνθεση «γεω-ιστορίας» είναι το βιβλίο του Faruk Tabak, *The Waning of the Mediterranean, 1550-1870. A geohistorical approach*, Βαλτιμόρη, The Johns Hopkins University Press, 2008.

81. Από τα πιο γνωστά το έργο του Ινδού K.N. Chaudhuri, *Trade and Civilisation in the Indian Ocean: An Economic History from the Rise of Islam to 1750*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1985.

82. Βλ. το ειδικό αφιέρωμα «Oceans of History», στο *American Historical Review* 111.3 (2006) 717-780, καθώς και το συμπληρωματικό, λόγω απουσίας του Ινδικού Ωκεανού από το ειδικό τεύχος, του Markus P. M. Vink, «Indian Ocean Studies and the «new thalassology»», *Journal of Global History* 2.1 (2007) 41-62.

Η παγκόσμια ιστορία κοινωνικών τάξεων και ομάδων, ιδίως σε πόλεις-λιμάνια, είναι ένα από τα πιο πρόσφορα πεδία ανάπτυξης της παγκόσμιας ιστορίας και της σύνδεσής της με ήδη υπάρχουσες προσεγγίσεις οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας. Είναι σαφές ότι δύσκολα γίνεται σύγκριση ομάδων σε διαφορετικές περιοχές του κόσμου. Οι ομάδες ωστόσο που διαδραμάτισαν κεντρικό ρόλο στην επέκταση του ευρωπαϊκού εμπορευματικού καπιταλισμού από το 17ο αιώνα και εξής ήταν οι έμποροι ευρωπαϊκών κρατών που εγκαταστάθηκαν στην Ασία (όπου αυτό τους επιτράπηκε φυσικά) και κυρίως οι ομάδες των αυτοχθόνων εμπόρων διαφόρων θρησκειών και εθνοτήτων που αποτέλεσαν την αναγκαία και ικανή συνθήκη ανάπτυξης του εμπορίου στην Ινδία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Θέματα όπως η αποικιοκρατία και οι «παγκόσμιες αυτοκρατορίες» θα συνεχίσουν να απασχολούν ιστορικούς ειδικά στους μεταποικιακούς καιρούς που ζούμε, όπου η ιστορία δεν είναι πλέον εργαλείο της διπλωματίας κρατών-αυτοκρατοριών. Όταν πρόκειται εξάλλου για μια τόσο καταλυτική και εξ ορισμού παγκόσμια διαδικασία, όπως η αποικιοκρατία, είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς πώς το ενδιαφέρον ιστορικών για την εγκαθίδρυσή της και την αλληλεπίδραση αποικιοκρατών με αποικιοκρατούμενους θα μπορούσε να εκλείψει.

Η ιστορία στον νεώτερο και σύγχρονο κόσμο εξελίχθηκε ως επιστήμη στο πλαίσιο του έθνους-κράτους. Επομένως, είναι δύσκολη αλλά επιβεβλημένη – αν μια πιο κριτική ανάγνωση της ιστορίας είναι επιθυμητή– η διάδοση προσεγγίσεων όπως κι αν ονομάζονται (World, Global, Transnational) που ξεπερνούν τα εθνικά όρια, κυριολεκτικά και μεταφορικά. Δεν απουσιάζουν επίσης οι προτάσεις για μια «οικουμενική ιστορία» με προγραμματικό ηθικό περιεχόμενο και στόχο την εξάλειψη τοπικών/περιφερειακών συγκρούσεων που μπορεί να υποθάψει μια εθνικά περιχαρακωμένη και σε σπάνιες ευτυχώς περιπτώσεις ξενόφοβη ιστοριογραφία.⁸³ Μια τέτοια ηθική δεν είναι γενικά αποδεκτή ως προϋπόθεση για τη συγγραφή της ιστορίας. Ωστόσο, η υιοθέτηση μιας οπτικής όπως αυτή της Παγκόσμιας Ιστορίας είτε ως μελέτη των απαρχών της παγκοσμιοποίησης, φαινομένων όπως αυτό της εκβιομηχάνισης αλλά και πολιτισμικών αλληλεπιδράσεων, έχει τα εξής συγκριτικά πλεονεκτήματα: ανοίγει καινούρια κεφάλαια ιστορικής γνώσης, που όχι μόνο είναι χρήσιμα αλλά και επιβεβλημένα σε μια επιστήμη που «ολοκληρώνεται» όλο και περισσότερο μέσω της συνεχώς αυξανόμενης επικοινωνίας, ηλεκτρονικής και συνεδριακής, των ιστορικών. Επίσης, υποχρεώνει την έστω και προσωρινή εγκατάλειψη νο-

83. William H. McNeill, «Mythistory, or Truth, Myth, History and Historians», *American Historical Review* 91 (1986) 1-10 και του ίδιου, «The Changing Shape of World History», Philip Pomper, Richard H. Elphick, Richard T. Vann (επιμ.), *World History: Ideologies, Structures, and Identities*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1988, σ. 40.

ητών και συμβατικών κρατικών συνόρων ώστε να γίνει πιο ξεκάθαρα διακριτή η τροχιά διαδικασιών όπως το εμπόριο και η μετανάστευση που εξ ορισμού διαπερνούν σύνορα. Τέλος, η Παγκόσμια Ιστορία ανταποκρίνεται και στις αλλαγές που φέρνει ταχύτατα η παγκοσμιοποίηση της επικοινωνίας και συνεπώς και της γνώσης. Πανεπιστημιακά αλλά και σχολικά τμήματα δεν έχουν την πολυτέλεια να αγνοήσουν μια τέτοια ανάγνωση της ιστορίας που ενθαρρύνει ή μάλλον επιβάλλει την αναγνώριση της διαφορετικότητας αλλά και ερμηνεύει τις συνθήκες που ιστορικά οδήγησαν στη διαμόρφωση ανισοτήτων και σχέσεων εξουσίας στον πλανήτη, χωρίς να θεωρεί νομοτελειακή μια ευρω-βορειοαμερικανική ηγεμονία.

European University Institute

SUMMARY

Athanasios Gekas, *From the History of the World to Global History or from Herodotus to the Great Divergence*

This review essay outlines the two major approaches (through connections and comparisons) to the emerging field of Global History. The essay first summarizes recent historiographical developments that challenge and deconstruct Eurocentric periodisations of history. The essay then moves on to the discussion of the 'great divergence' between Asia and Europe; divergence in living standards, productive capabilities and ultimately geopolitical power that became more evident in the nineteenth century and continued to grow during the twentieth. An example of a Global History of cotton textiles is provided before concluding with some consequences of this historiographical trend (that some claim goes back to Herodotus) for the writing and interpretation of modern history. The essay surveys mostly works of Global Economic History and histories of globalization, highlighting the need of historians to respond to the challenges and opportunities of a globalizing world.